

OSW

OŚRODEK STUDIÓW WSCHODNICH
IM. MARKA KARPIA
CENTRE FOR EASTERN STUDIES

KAUKASKIE „TERYTORIA PLEMIENNE”

**Kaukaz Północny – cywilizacyjnie obca
enklawa w granicach Rosji**

THE ‘TRIBAL AREAS’ OF THE CAUCASUS

**The North Caucasus – an enclave of ‘alien
civilisation’ within the Russian Federation**

M a c i e j F a l k o w s k i

M a r i u s z M a r s z e w s k i

PRACE OSW
O S W S T U D I E S

NUMER/ISSUE 34
WARSZAWA, KWIECIEŃ 2010
WARSAW, APRIL 2010

© Copyright by Ośrodek Studiów Wschodnich
im. Marka Karpia

Redakcja / Editor

Anna Łabuszewska

Współpraca / Co-operation

Katarzyna Kazimierska

Tłumaczenie / Translation

Jadwiga Rogoża

Współpraca / Co-operation

Jim Todd

Opracowanie graficzne / Graphic design

Dorota Nowacka

Wydawca / Publisher

Ośrodek Studiów Wschodnich

im. Marka Karpia /

Centre for Eastern Studies

ul. Koszykowa 6a, Warszawa / Warsaw, Poland

tel./phone + 48 /22/ 525 80 00

fax +48 /22/ 525 80 40

osw.waw.pl

ISBN 978-83-930151-9-1

Spis treści / Contents

KAUKASKIE „TERYTORIA PLEMIENNE”

**Kaukaz Północny – cywilizacyjnie obca enklawa
w granicach Rosji**

Tezy / 5

Wstęp / 7

I. Islamskie podziemie zbrojne na Kaukazie Północnym / 9

II. Kaukaz Północny: rosyjska „wewnętrzna zagranica” / 29

III. Rosyjska „czarna dziura” / 37

THE 'TRIBAL AREAS' OF THE CAUCASUS

**The North Caucasus – an enclave of ‘alien civilisation’
within the Russian Federation**

Key points / 41

Introduction / 43

I. Armed Islamic underground in the North Caucasus / 45

II. The North Caucasus as an 'alien enclave' within Russia / 64

III. Russia's 'black hole' / 72

KAUKASKIE „TERYTORIA PLEMIENNE”

Kaukaz Północny – cywilizacyjnie obca enklawa w granicach Rosji

Tezy

1. Jeszcze kilka lat temu głównym czynnikiem destabilizującym sytuację na Kaukazie Północnym był czeczeński separatyzm oraz konflikty etniczne i klanowe w poszczególnych republikach. Obecnie – mimo iż poprzednie zagrożenia nie zniknęły – znacznie poważniejszym wyzwaniem dla stabilności Kaukazu jest działalność zbrojnego podziemia islamskiego stawiającego sobie za cel islamizację życia społeczno-politycznego w regionie, a w dalszej perspektywie utworzenie na jego obszarze państwa islamskiego. Szczególnie napięta sytuacja panuje na wschodzie regionu: w Inguszetii, Czeczenii i Dagestanie, gdzie niemal codziennie dochodzi do aktów przemocy, a struktury państwa nie są w stanie funkcjonować normalnie.

2. Potencjał islamskiego podziemia zbrojnego na Kaukazie jest powszechnie przeceniany. Wynika to głównie ze spektakularności akcji zbrojnych i zamachów terrorystycznych organizowanych przez bojowników oraz propagandy władz rosyjskich starających się zrzucić odpowiedzialność za nieudolną politykę wobec Kaukazu na „międzynarodowych terrorystów islamskich”. Tymczasem islamscy bojownicy są wciąż i pozostaną prawdopodobnie przez najbliższe lata za słabi, aby zmienić porządek polityczny na Kaukazie, tzn. wywołać otwarty konflikt zbrojny bądź podjąć próbę sięgnięcia po władzę w którejś z republik. Kluczowy jest tutaj brak szerokiego poparcia społecznego, brak znaczącej pomocy z zewnątrz oraz militarna siła Rosji. Ich działania prowadzą natomiast do pogłębiania się chaosu w regionie.

3. Analiza sytuacji społeczno-politycznej na Kaukazie Północnym wskazuje, iż działalność bojowników islamskich jest jedynie najbardziej widocznym przejawem głębokiego kryzysu w regionie. Wojującego islamu nie można rozpatrywać w oderwaniu od innego, znacznie ważniejszego, jeśli chodzi o długofalowe konsekwencje dla regionu – choć mniej spektakularnego – zjawiska, jakim jest

proces cywilizacyjnego oddalania się Kaukazu Północnego od Rosji. Jego najważniejszymi elementami są: reislamizacja życia społecznego i dynamiczny wzrost wpływów politycznych islamu, derusyfikacja regionu oraz postępująca od rozpadu ZSRR marginalizacja świeckiej inteligencji. W efekcie Kaukaz Północny, przede wszystkim trzy republiki: Czeczenia, Inguszetia i Dagestan, przekształca się w cywilizacyjnie obcą resztkę kraju enklawę w granicach Federacji Rosyjskiej, przypominającą do pewnego stopnia zamieszkane przez Pasztunów pakistańskie terytoria plemienne (FATA) przy granicy z Afganistanem.

4. W najbliższych latach wymienione powyżej procesy będą prawdopodobnie kontynuowane. Wskazuje na to zarówno głębokość zmian społecznych, jakie zaszły w ostatnich dwudziestu latach na Kaukazie, jak i dotychczasowa polityka Moskwy wobec regionu (stosowanie brutalnych metod siłowych, izolowanie regionu od świata zewnętrznego, wspieranie lokalnych elit rządzących zwalczających wszelkie przejawy niezależności społeczno-politycznej w swoich republikach), która będzie najprawdopodobniej kontynuowana. Stwarza to poważne niebezpieczeństwo stopniowego przekształcania się Kaukazu Północnego w „czarną dziurę” – pogrążający się w chaosie obszar, gdzie władza rosyjska jest iluzoryczna, region stanowiący bezpieczne schronienie dla przestępczości zorganizowanej i międzynarodowych terrorystów islamskich.

Wstęp

Celem niniejszego tekstu jest opis zjawiska wojującego islamu na Kaukazie Północnym, przede wszystkim jego źródeł oraz ocena jego realnej siły. Zostanie również podjęta próba umiejscowienia tego zjawiska na tle szerszych procesów społeczno-politycznych zachodzących w regionie od rozpadu Związku Radzieckiego oraz odpowiedzi na pytanie o przyszłość Kaukazu Północnego w najbliższych latach.

Opisywanie współczesnego islamu rodzi szereg problemów natury terminologicznej. Aby uniknąć nieporozumień, na wstępie należy podać umowne definicje stosowanych w niniejszym tekście terminów. I tak, pod pojęciem *fundamentalizmu islamskiego* rozumiany jest nurt polityczny w ramach islamskiego reformizmu, który w przeciwieństwie do modernizmu dąży do reformy islamu poprzez powrót do jego początków postrzeganych jako *złoty wiek islamu* i *oczyszczenia* islamu z elementów sprzecznych z radykalnie pojmowanym monoteizmem. Synonimem terminu *fundamentalizm islamski* jest tu pojęcie *salafizmu*. Z kolei termin „wahhabizm” jest w tekście używany wyłącznie w cudzysłowie, nie odzwierciedla on bowiem wieloaspektowego charakteru fundamentalizmu islamskiego na Kaukazie, lecz jest narzędziem propagandy rosyjskiej, *de facto* synonimem *terrorizmu*.

Do opisywania islamskiego podziemia zbrojnego, tj. ruchów, organizacji i środowisk dążących do realizacji postulatów fundamentalistycznych drogą zbrojną, przy użyciu przemocy, stosowany jest natomiast termin *wojujący/radykalny islam* bądź *radykalny salafizm*.

Drugim równie ważnym nurtem islamu na interesującym nas obszarze jest tak zwany *islam tradycyjny*. Pod tym pojęciem rozumie się najczęściej miejscowe bractwa sufickie, które przetrwały kilkadziesiąt lat represji w czasach radzieckich (wywierają one duży wpływ polityczny w Czeczenii, Inguszetii i Dagestanie) oraz tzw. duchowne zarządy muzułmanów (DZM lub *muftijaty*) skupiające konserwatywne, przeciwne nurtom reformatorskim duchowieństwo muzułmańskie. Są one na ogół zrosnięte bądź silnie powiązane z władzami republikańskimi. Te ostatnie powstały jeszcze w czasach radzieckich jako instrumenty biurokratycznej kontroli nad muzułmanami i tak jak wtedy, często są one nie tyle ema-

nacją życia religijnego miejscowych społeczeństw, ile kanałem transmisji woli lokalnych prezydentów w masy wierzących muzułmanów. Pomimo intensywnej walki zarówno z niezależną muzułmańską inteligencją, jak i fundamentalistami islamskimi struktury islamu tradycyjnego pozostają równie silnym czynnikiem oddolnej islamizacji społeczeństwa na Kaukazie Północnym, jak przedstawiciele salafizmu.

I. Islamskie podziemie zbrojne na Kaukazie Północnym

Radykalne nurty, środowiska i ugrupowania islamskie zaczęły pojawiać się na Kaukazie Północnym (przede wszystkim w Dagestanie) jeszcze przed rozpadem ZSRR. Impulsem rozwoju fundamentalizmu islamskiego, w tym wojującego islamu były wojny czeczeńskie, a niekontrolowana przez władze rosyjskie w latach 90. Czeczenia stanowiła schronienie dla prześladowanych w innych republikach salafitów. Podczas pierwszej wojny czeczeńskiej oraz w okresie pomiędzy pierwszą a drugą wojną czeczeńską (1996–1999) w Czeczenii istniały niewielkie grupy szermujące hasłami islamskimi (byli to głównie Dagestańczycy oraz ochotnicy z krajów muzułmańskich, np. legendarny przywódca mudżahedinów – Chattab), nie stanowili oni jednak poważnej siły militarnej i istotnego zagrożenia dla regionalnego bezpieczeństwa. Głównym wyzwaniem dla stabilności Kaukazu Północnego był czeczeński separatyzm, konflikty etniczne (przede wszystkim konflikt ingusko-osetyjski oraz konflikty w Dagestanie, Kabardyno-Bałkarii i Karaczajo-Czerkiesji), rywalizacja o władzę i kontrolę nad gospodarką pomiędzy klanami w poszczególnych republikach oraz zwykły bandytyzm.

Większość przywódców środowisk fundamentalistycznych powstających od początku lat 90. na Kaukazie Północnym odżegnywała się od stosowania przemocy, akceptując zarówno przynależność regionu do Federacji Rosyjskiej, jak i ustrój polityczny w kaukaskich republikach. Najważniejszym elementem ich działalności było wzywianie muzułmanów do nawrócenia i życia zgodnie z zasadami szariatu oraz dążenie do odrodzenia życia religijnego na postradzieckim Kaukazie. Do tej grupy należeli pochodzący z Kaukazu działacze założonej w 1990 roku na zjeździe w Astrachaniu Islamskiej Partii Odrodzenia oraz takich liderów jak Achmed-kadi Ahtajew (był on przewodniczącym tej partii) i Anguta Omarow (Ajub Astrachański) w Dagestanie, Musa Mukożew w Kabardyno-Bałkarii czy Magomied Bidżijew (Muhammad Karaczaj) z Karaczajo-Czerkiesji. Od podejmowania walki zbrojnej odżegnywała się także zdecydowana większość wspólnot salafickich istniejących we wszystkich większych miastach Kaukazu (np. Nalczyku, Władykaukazie, Karaczajewsku, Majkopie czy Derbencie) oraz wielu wioskach dagestańskich (np. Gimry, Kwanada, Kirowauł, Gubden). Ich członkowie

koncentrowali się na praktykach religijnych, ścisłym stosowaniu szariatu, zdobywaniu wiedzy na temat islamu, nauce arabskiego, pomocy wzajemnej itd.¹.

W regionie istniały ugrupowania propagujące dżihad czy nawet w nim uczestniczące (np. zwolennicy najbardziej radykalnego przywódcy salafickiego Bagautina Kebedowa w Dagestanie, którzy aktywnie wspierali bojowników czeczeńskich). Przykładem zagrażającego otoczeniu radykalizmu islamskiego była również enklawa „wahhabicka” w dagestańskich wioskach Karamachi i Czabanmachi (rejon bujnacki). Miejscowi salafici przejęli tam pełnię władzy ogłaszając w 1998 roku kontrolowany przez siebie obszar „wolnym terytorium islamskim”. Wprowadzili szariat, utworzyli dobrze uzbrojone ugrupowania paramilitarne, które wystawiały m.in. posterunki na drogach wiodących z Machaczkały w głąb republiki. Nawiązali również kontakty z bojownikami czeczeńskimi². Aż do końca lat 90. radykalni, zmilitaryzowani salafici byli jednak stosunkowo słabi. Mimo dużego rozgłosu marginalny charakter mieli także tzw. czeczeńscy „wahhabici” działający w republice w okresie pomiędzy pierwszą i drugą wojną czeczeńską. Ich siła wynikała nie tyle z dużego poparcia społecznego, ile ze wsparcia islamskiej międzynarodówki terrorystycznej oraz najprawdopodobniej rosyjskich służb specjalnych, które wykorzystywały „wahhabitów” do destabilizacji sytuacji w niekontrolowanej przez Moskwę Czeczenii, starając się stworzyć pretekst do kolejnej interwencji militarnej. Fundamentalistyczna retoryka stanowiła ponadto jedynie przykrywkę dla wielu ugrupowań trudniących się przestępczością zor-

¹ O tym, że fundamentalizm islamski nie musi być równoznaczny z wojującym islamem, może świadczyć fakt istnienia w świecie muzułmańskim licznych przywódców i środowisk fundamentalistycznych odrzucających konsekwentnie ideę dżihadu i koncentrujących się na działalności misjonarskiej i reformie religijnej. Jako przykłady z obszaru postradzieckiego można tu przytoczyć ugrupowania Hizb ut-Tahrir oraz Tablighi Dżamaat (działające głównie w Azji Centralnej) czy takich przywódców jak: Rinat Abu Muhammad z Kazachstanu (najważniejszy ideolog pokojowego salafizmu w państwach b. ZSRR), Hamet Sulejmanow – lider bakińskich salafitów czy Abu Jahja Krymski (przywódca salafitów na Krymie). Wszyscy wymienieni przywódcy są popularni również na Kaukazie Północnym.

² Źródła problemu leżały jednak nie tyle w kwestiach *stricte* religijnych, ile społeczno-politycznych – były odpowiedzią wspólnoty lokalnej na rozkład państwa i niemożność wypełniania przez nie podstawowych funkcji oraz bezprawie dagestańskiej milicji, która wymuszała haracze na stosunkowo zamieszkałych wiosek. Szerzej zob.: Enwer Kisrijew, „Islam i własć w Dagestanie”, Moskwa: Objedionnoje Gumanitarnoje Izdatielstwo 2004.

ganizowaną³. Warto przy tym podkreślić, iż nawróceni na salaficką odmianę islamu czeczeńscy bojownicy (np. Szamil Basajew) byli postrzegani z dużym sceptycyzmem przez ideowych kaukaskich salafitów.

Pierwszym większym wystąpieniem islamskich radykałów była akcja zbrojna w Dagestanie (sierpień–wrzesień 1999), której celem było wywołanie w republice powstania pod hasłami islamskimi. Wsparci przez bojowników czeczeńskich pod wodzą Szamila Basajewa i Chattaba dagestańscy mudżahedini (na ich czele stał Bagautdin Kebedow) zajęli wówczas kilka wiosek w rejonie cumadyńskim, botlichskim i nowolackim i proklamowali powstanie Islamskiej Republiki Dagestanu. Próba wzniesienia islamskiej rebelii zakończyła się jednak totalną klęską, mieszkańcy Dagestanu wsparli bowiem nie bojowników, lecz wojska rosyjskie, które po kilku tygodniach wyparły powstańców do Czeczenii. Na uwagę zasługuje ponadto fakt, iż dla dowodzącego akcją Basajewa była ona nie tyle dżihadem, ile elementem rozgrywki na czeczeńskiej scenie politycznej (Basajew chciał wzmocnić w ten sposób własną pozycję w stosunku do prezydenta Aśłana Maschadowa i zdobyć szersze poparcie społeczne; został również prawdopodobnie wprowadzony w błąd przez dagestańskich radykałów islamskich zapewniających go o poparciu ludności Dagestanu dla powstańców). Wiele wskazuje również na to, że akcję w Dagestanie ułatwiły działania strony rosyjskiej, szukającej pretekstu do kolejnej interwencji militarnej w Czeczenii⁴.

Rozwój zbrojnego podziemia islamskiego na większą skalę nastąpił dopiero w pierwszych latach XXI wieku. Ideologia czeczeńskiego podziemia zbrojnego zaczęła wówczas ewoluować od idei narodowowyzwoleńczych w kierunku wo-

³ Porwaniami dla okupu zajmowały się np. uważane za „wahhabickie” oddziały związanego prawdopodobnie z FSB Arbi Barajewa bazujące w miejscowości Ałchan-kała, jak również ugrupowanie braci Achmadowów z Urus-Martanu.

⁴ Wskazywać mogą na to takie fakty, jak: kontakty Basajewa z wieloma wpływowymi politykami w Moskwie (m.in. szefem administracji prezydenta FR Aleksandrem Wołoszynem); wycofanie oddziałów federalnych z posterunków w Dagestanie leżących przy granicy z Czeczenią tuż przed akcją Basajewa; eskortowanie wycofujących się z Dagestanu oddziałów bojowników przez rosyjskie helikoptery itd. Na taką interpretację wydarzeń wskazuje również zbieżność w czasie ataku Basajewa na Dagestan z rozpoczęciem kampanii przed wyborami parlamentarnymi w Rosji i mianowaniem na stanowisko premiera Władimira Putina, który wykorzystał późniejsze sukcesy militarne w Dagestanie i Czeczenii do umocnienia swojej pozycji politycznej.

jującego islamu⁵. W każdej z kaukaskich republik powstały również podziemne islamskie organizacje zbrojne, które z czasem zjednoczyły się pod szyldem Kaukaskiego Emiratu (szerzej w punkcie 2). Obecnie we wschodniej części Kaukazu Północnego, przede wszystkim w trzech republikach – Dagestanie, Inguszetii i Czeczenii – niemal każdego dnia dochodzi do zamachów terrorystycznych i ataków na przedstawicieli władz oraz struktur siłowych. Incydenty zbrojne zdarzają się również w spokojnych do niedawna republikach: Kabardyno-Bałkarii i Karaczajo-Czerkiesji oraz niektórych rejonach Kraju Stawropolskiego (głównie w rejonach zamieszkałych przez Nogajów). Skalę problemu obrazują liczby: według broniącej praw człowieka rosyjskiej organizacji Memoriał tylko w pierwszym półroczu 2009 na Kaukazie Północnym zginęło 87 przedstawicieli struktur siłowych (z czego 37 w Inguszetii, 30 w Dagestanie i 20 w Czeczenii), 145 osób uznanych za bojowników oraz 62 cywilów⁶.

Choć postawienie tezy o trwającej na Kaukazie Północnym wojnie jest nieuprawnione, utrzymujący się tam stan napięcia sprawia, że mieszkańcy Kaukazu żyją *de facto* w warunkach stanu wyjątkowego, a normalne funkcjonowanie struktur państwa rosyjskiego na tym obszarze jest poważnie utrudnione.

1. Przyczyny rozwoju wojującego islamu

Gwałtowny rozwój wojującego islamu w regionie w ostatnich latach skłania do postawienia pytania o przyczyny tego zjawiska. W wielu analizach traktujących o radykalizmie na Kaukazie zwraca się szczególną uwagę na trudną sytuację gospodarczą w regionie jako jedną z głównych przyczyn jego rozwoju. Tymczasem wydaje się, że rola czynnika ekonomicznego jest – jeśli chodzi o rozwój radykalnego islamu na Kaukazie – przeceniana.

Choć nie znajduje to odbicia w oficjalnych statystykach, poziom życia mieszkańców Kaukazu Północnego nie różni się znacząco od tego w innych rosyjskich

⁵ Szerzej o tym procesie zob.: Maciej Falkowski, Czeczenia między kaukaskim dżihadem a ukrytym separatyzmem, Punkt Widzenia OSW, styczeń 2007.

⁶ <http://rostov.kavkaz-uzel.ru/articles/156137>

regionach czy państwach b. ZSRR⁷. Co więcej, poziom życia w republikach kaukaskich zauważalnie poprawił się w ostatnich latach, co było skutkiem generalnej poprawy sytuacji ekonomicznej w Rosji w związku ze wzrostem dochodów państwa ze sprzedaży surowców energetycznych oraz rosnącymi rokrocznie dotacjami z budżetu federalnego przeznaczanymi na rozwój regionu (przede wszystkim na odbudowę Czeczenii ze zniszczeń wojennych). Poza tym, wentylami bezpieczeństwa pozwalającymi niwelować skutki trudnej sytuacji ekonomicznej (przede wszystkim wysokiego bezrobocia) na Kaukazie zawsze były rozbudowane więzy rodzinno-klanowe (i związany z tym obowiązek wzajemnej pomocy), emigracja zarobkowa do innych części Federacji Rosyjskiej (bardzo rozpowszechniona już w czasach radzieckich) oraz działalność gospodarcza w szarej strefie (w tym przestępczość zorganizowana).

Niewiele wskazuje również na to, aby szczególną rolę odegrały tu wpływy z państw islamskich silnie akcentowane przez rosyjskie władze oraz środki masowego przekazu. Mimo postępującej reislamizacji i poczucia przynależności do świata islamu, Dagestańczykom, Inguszom, a nawet Czeczenom wciąż bliżej w sensie cywilizacyjnym do świata postradzieckiego niż państw muzułmańskich. Poza tym, w porównaniu z latami 90. wpływy świata islamskiego na Kaukazie Północnym znacząco zmalały: wskutek zaostrzenia prawodawstwa obecność organizacji muzułmańskich oraz licznych w latach 90. misjonarzy propagujących tzw. czysty islam wyraźnie się zmniejszyła, podobnie jak liczba młodych mieszkańców z kaukaskich republik wyjeżdżających na studia do Arabii Saudyjskiej, Egiptu czy Syrii⁸. Istotne jest również wciąż dominujące wśród muzułmanów Kaukazu przekonanie o wyjątkowości czy nawet wyższości kaukaskiego islamu

⁷ O tym, że sytuacja ekonomiczna na Kaukazie Północnym jest względnie dobra, mogą świadczyć takie fakty, jak: masowe powroty uchodźców czeczeńskich z Gruzji do Czeczenii; obecność migrantów zarobkowych oraz handlarzy z Wietnamu i Chin w takich republikach jak Dagestan i Czeczenia; migracje w poszukiwaniu pracy z północnej części Azerbejdżanu do Dagestanu; pojawienie się żebraków z Azji Centralnej (gł. tadżyckich Cyganów) na ulicach północnokaukaskich miast.

⁸ Poza tym, wielu mieszkańców Kaukazu Północnego, którzy wyjechali do państw muzułmańskich w latach 90. (większość z nich to zwolennicy fundamentalizmu islamskiego) nie zdecydowała się na powrót z emigracji po zakończeniu nauki z obawy przed represjami. Wielu z nich osiadło w Egipcie, Arabii Saudyjskiej, Syrii, Zjednoczonych Emiratach Arabskich. Ograniczenie wyjazdów na studia za granicę było możliwe m.in. dzięki wyraźnemu wzrostowi liczby islamskich szkół średnich oraz uniwersytetów islamskich na Kaukazie Północnym. Największe z tych ostatnich istnieją w Groznm i Machczkale.

w ramach świata islamu. Z tego względu podchodzą oni często z dystansem do idei przynoszonych do regionu z państw arabskich czy Turcji. Określoną rolę odgrywa także używana przez władze i media „antywahhabicka” propaganda, która począwszy od 1999 roku stale przybiera na sile.

Kluczową rolę w rozwoju wojującego islamu na Kaukazie odgrywają czynniki wewnętrzne: systemowy kryzys, jaki dotknął Kaukaz Północny po rozpadzie ZSRR i wyraźnie nasilił pod koniec lat 90., utrwalenie się patologicznego, opartego na powiązaniach klanowo-mafijnych i korupcji, systemu politycznego we wszystkich republikach regionu oraz polityka siłowa wobec Kaukazu wdrażana konsekwentnie od objęcia władzy przez Władimira Putina. Pewną rolę odegrał także wzrost nastrojów nacjonalistycznych i ksenofobicznych w Rosji, jaki można obserwować w ostatnich latach.

1.1. Islam odpowiedzią na kryzys państwa

Dla większości mieszkańców Kaukazu Północnego rozpad ZSRR, z którym bardzo silnie się identyfikowali i upadek systemu radzieckiego, który choć narzucony siłą, został z czasem powszechnie zaakceptowany, oznaczał życiowy dramat. System radziecki ograniczał wolność osobistą i stosował represje wobec niezależnie myślących, zapewniał jednak ludziom – szczególnie w latach 60. i 70. i 80. – bezpieczeństwo osobiste, stabilność materialną, możliwość samorealizacji w określonych przez państwo ramach oraz – co nie mniej ważne – uporządkowaną wizję świata⁹. Niestabilne lata 90., kiedy na Kaukazie nastąpiła zapaść państwa, pogłębiły poczucie zagubienia i niepewności oraz zaowocowały poszukiwaniem duchowych autorytetów, a także nowych ideologii, które mogłyby zapewnić przynajmniej elementarny porządek społeczny.

Początkowo ogromną popularność zdobyły idee nacjonalistyczne, czego najbardziej jaskrawym przykładem był ceczeński ruch narodowowyzwoleńczy oraz

⁹ Wbrew dość powszechnym opiniom o tłęcej się przez cały okres ZSRR antypaństwowej opozycji na Kaukazie, system radziecki został tam powszechnie zaakceptowany (stało się to po okresie stalinowskiego terroru). Górale północnokaukaski masowo zgłaszali się np. na ochotnika do armii radzieckiej w trakcie zbrojnej interwencji ZSRR w Afganistanie. Akceptacja systemu sowieckiego dotyczyła również większości Czechenów i innych deportowanych narodów. Szerzej zob.: Walerij Tiszkow, *Obszczeństwo w woorużonnom konflikcie. Etnografija czezenskoj wojny*, Moskwa: Nauka 2001.

powstawanie ruchów narodowych poszczególnych kaukaskich grup etnicznych. Doprowadziło to do zaostrzenia stosunków etnicznych na Kaukazie, a w przypadku Inguszy i Osetyjczyków – wybuchu krótkotrwałego konfliktu zbrojnego¹⁰. Pod koniec lat 90. doszło jednak do stopniowego wypalania się idei nacjonalistycznych. Wśród przyczyn tego zjawiska można wymienić porażkę idei czeczeńskiej niepodległości w wyniku dwóch brutalnych wojen oraz fiaska budowy czeczeńskiej państwowości (dwa okresy faktycznej niepodległości Czeczenii w latach 1991–1994 oraz 1996–1999), jak również centralizacyjną politykę Kremla za rządów Putina. Nie bez znaczenia pozostawał także fakt dokooptowania wielu przywódców ruchów narodowych do elit rządzących, którzy stracili w związku z tym zainteresowanie eskalacją konfliktów etnicznych (np. Kadyrowowie w Czeczenii i szereg zajmujących dziś wysokie stanowiska b. działaczy ruchów narodowych w Dagestanie). Nacjonalizm nie przyniósł również mieszkańcom regionów rozwiązania takich kluczowych dla nich problemów, jak bezrobocie, korupcja, wzrost przestępczości, ruina systemu edukacji i opieki medycznej itd., dodając do nich jedynie konflikty z sąsiadami.

Wobec upadku komunizmu i wypalania się nacjonalizmu oraz powszechnego niezrozumienia, nieakceptowania bądź przeświadczenia o nieprzystawalności do kaukaskich tradycji wartości zachodnich islam (w tym w swojej radykalnej, wojującej wersji) zaczął jawić się jako jedyna zrozumiała, alternatywna, a jednocześnie głęboko osadzona w miejscowej tradycji i kulturze ideologia. Wzrost popularności islamu wiązał się także z jego internacjonalizmem i uniwersalizmem, który mógł z jednej strony rekompensować radziecki internacjonalizm, z drugiej zaś stanowić atrakcyjną ideologię w warunkach kaukaskiej wieloetniczności.

Atrakcyjność fundamentalizmu islamskiego na Kaukazie wynika również z jego ekspansywności i żywiołowości oraz tego, iż proponując porządek oparty na obejmującym wszystkie dziedziny życia prawie szariat i zapowiadając jego surowe egzekwowanie stwarza w oczach wielu ludzi szansę na stabilizację sytuacji społeczno-politycznej. Ma to szczególnie istotne znaczenie w Czeczenii dotkniętej w latach 90. dwiema krwawymi wojnami, których skutkami były nie tylko straty ludzkie i materialne, ale również rozkład tradycyjnych więzi społecznych

¹⁰ Napięcia etniczne w latach 90. w takich republikach jak Dagestan, Kabardyno-Bałkaria i Karaczaj-Czerkiesja wielokrotnie groziły wybuchem otwartych konfliktów.

i nasilenie się takich patologii życia społecznego jak prostytutka, alkoholizm, narkomania.

Przyczyną popularności fundamentalizmu islamskiego jest także niewątpliwie cechująca kaukaskie społeczeństwa, bardzo mocno osadzona w tamtejszej tradycji kultura przemocy oraz bardzo żywa pamięć o XIX-wiecznej wojnie kaukaskiej i późniejszych antyrosyjskich powstaniach, które przedstawiane są przez ideologów radykalnego islamu nie jako walka narodowyzwoleńcza, lecz dżihad. Współczesny dżihad jest przez radykałów prezentowany jako prosta kontynuacja tamtej walki.

Istotnym, choć nie decydującym czynnikiem radykalizacji kaukaskich muzułmanów był poza tym wzrost nastrojów nacjonalistycznych w Rosji, przyjmujący głównie formę kaukazofobii i islamofobii. Nieprzychylna atmosfera społeczna oraz coraz częstsze akty agresji wymierzone w osoby narodowości nierosyjskiej (głównie wychodźców z Kaukazu i Azji Centralnej) wywołują na Kaukazie nastroje antyrosyjskie i przekładają się na wzrost wpływów islamu, w tym jego radykalnej wersji¹¹.

1.2. Radykalny islam jako forma walki o sprawiedliwość społeczną

Jedną z najważniejszych przyczyn wzrastającej popularności radykalnego islamu w regionie jest fakt, iż głosi on hasła walki o sprawiedliwość społeczną. Konieczność obalenia świeckich władz i wprowadzenia szariatu jest motywowana przez ideologów bojowników nie tylko obowiązkiem religijnym (niedopuszczalność życia muzułmanów w państwie rządzone przez „niewiernych” – w swojej propagandzie ostro krytykują oni również patologiczne cechy systemu polityczno-społeczno-gospodarczego w kaukaskich republikach, twierdząc, iż jest on niereformowalny i musi zostać zastąpiony ustrojem w pełni opartym na prawie muzułmańskim – szariacie.

¹¹ O aktach agresji na tle narodowościowym, rasowym i religijnym w Rosji na bieżąco informuje Moskiewskie Biuro ds. Praw Człowieka (antirasizm.ru). Według danych organizacji w 2009 roku w Rosji miało miejsce 215 przypadków czynnej napaści na tle ksenofobicznym; w ich wyniku zginęły 74 osoby (w tym 15 osób z Kaukazu). W 2008 roku w wyniku ataków zginęło 128 osób; <http://antirasizm.ru/index.php/smi-review/176-mbhr-review-jan-dec-2009?ff64eda6be7c8c0a513b4f753d39ad99=d9be8f427def941e31a5f749033c60e0>.

Takie slogany padają w republikach kaukaskich na podatny grunt, zdecydowana większość tamtejszych społeczeństw jest bowiem ustosunkowana bardzo krytycznie wobec systemu politycznego, który ukształtował się w regionie po rozpadzie ZSRR. Jego podstawą są rządy klanowo-mafijne oparte na nieformalnych układach personalnych¹². W systemie tym nie ma miejsca nie tylko na wolność słowa czy demokratyczne wybory, ale także jakąkolwiek niezależną od władz działalność gospodarczą czy społeczną. Cechą charakterystyczną systemów politycznych w kaukaskich republikach jest również brutalna przemoc stosowana w celu eliminacji rzeczywistych bądź domniemanych rywali¹³. Wszystkie dziedziny życia (kwestie kadrowe w administracji państwowej i służbach mundurowych, edukacja, służba zdrowia itd.) przeniknięte są korupcją mającą charakter systemowy. Odpowiedzią na ów patologiczny system ze strony starszego pokolenia, wychowanego w czasach radzieckich i przywykłego do lojalności wobec państwa, jest z reguły adaptacja. Wielu młodych mieszkańców Kaukazu nie godzi się jednak z warunkami panującymi w ich republikach, wybierając albo emigrację (najczęściej do Moskwy lub innych wielkich miast rosyjskich), albo walkę w szeregach bojowników islamskich.

Poglądy fundamentalistów islamskich, przede wszystkim radykalnych salafitów, kontrastują z postawą oficjalnego duchowieństwa oraz przywódców bardzo wpływowych w regionie bractw sufickich, którzy aktywnie wspierają władze, współpracują z nimi i nawołują wiernych do posłuszeństwa, dając tym samym rządzącym religijną sankcję na sprawowanie władzy. Co więcej, wielu muzułmańskich liderów uwikłanych jest w powiązania polityczno-biznesowe, stanowiąc *de facto* część systemu. Dyskredytuje to tzw. islam tradycyjny w oczach wielu młodych ludzi, popychając ich w stronę salafitów krytykujących oficjalne

¹² Władza skupia się z reguły w rękach kilku klanów etniczno-terytorialnych, które dzielą między siebie sfery wpływów w administracji i gospodarce. Ma również miejsce przenikanie się struktur władzy i świata przestępczego (np. wpływy tzw. mafii spirytusowej w Osetii Północnej), rozpowszechniony jest proceder sprzedawania urzędów państwowych itd.

¹³ Przykładem stosowania brutalnej przemocy może być działalność podporządkowanych prezydentowi Czeczenii Ramzanowi Kadyrowowi czeczeńskich formacji zbrojnych, które wielokrotnie (prawdopodobnie na polecenie Kadyrowa) mordowały jego przeciwników politycznych (np. Mowladi Bajsarowa i braci Jamadajewów). Bardzo głośnym echem na Kaukazie odbiła się również sprawa Ali Kaitowa – zięcia prezydenta Karaczajo-Czerkiesji Mustafy Batdyjewa. Na polecenie Kaitowa zamordowano w 2004 roku siedem osób, w tym deputowanego republikańskiego parlamentu. Motywem działań Kaitowa było dążenie do przejęcia miejscowej fabryki cementu – największego przedsiębiorstwa w republice, znajdującego się pod kontrolą innego klanu.

duchowieństwo i przywódców sufickich za odejście od *czystego islamu*. Dodatkowym czynnikiem przyciągającym młodych do liderów salafickich jest znacznie lepsza znajomość islamu wśród tych ostatnich, poparta nierzadko studiami za granicą, jak również nonkonformizm i odrzucanie tradycyjnych autorytetów.

1.3. Polityka siłowa i radykalizacja kaukaskich salafitów

Jedną z najważniejszych przyczyn radykalizacji znacznej części środowisk fundamentalistycznych są działania podejmowane przez federalne i republikańskie struktury siłowe w ramach operacji antyterrorystycznej. Początkowo polem najbardziej intensywnej działalności „siłowików” była Czeczenia (jesienią 1999 roku rozpoczęła się tam druga wojna czeczeńska), z czasem jednak działania antyterrorystyczne zaczęły obejmować także inne republiki, głównie Inguszetię, Dagestan i Kabardyno-Bałkarię. Szerokie kompetencje, jakie „siłowicy” (początkowo głównie armia federalna, potem zaś wojska MSW i służby specjalne) otrzymali od Kremla, jeśli chodzi o działania na Kaukazie Północnym oraz faktyczna dowolność w definiowaniu „wahhabizmu” i decydowaniu o tym, kto jest „wahhabitą”, sprawiły jednak, że walka z terroryzmem wyszła daleko poza ramy zwalczania ugrupowań zbrojnych, przeradzając się w zakrojone na szeroką skalę represje. Ich obiektem stali się krewni bojowników, niezależne środowiska muzułmańskie (głównie salafickie; w tym wymiarze „siłowicy” byli wspierani przez oficjalne duchowieństwo widzące w salafitach głównych konkurentów), a nierzadko po prostu gorliwi muzułmanie lub nawet przypadkowe osoby (przede wszystkim młodzi mężczyźni).

W ramach działań antyterrorystycznych struktury siłowe organizowały pacyfikacje wiosek (*zaczystki*) i dopuszczały się mordów na cywilach i wziętych do niewoli bojownikach. Powszechną praktyką były areszty bez wyroku sądowego, porwania, gwałty, tortury w celu wymuszenia zeznań, grabieże itd. Funkcjonariusze dopuszczali się także wywołujących powszechne oburzenie aktów obrażających uczucia religijne muzułmanów, takich jak niszczenie Koranu, wchodzenie do meczetów z bronią i w obuwii, aresztowania podczas modłów¹⁴.

¹⁴ Szczegółowe informacje o represjach na Kaukazie systematycznie publikuje na swojej stronie internetowej Memoriał – najbardziej znana rosyjska organizacja broniąca praw człowieka (www.memo.ru). Powstały również raporty międzynarodowych organizacji (np. Human Rights Watch) poświęcone sytuacji na Kaukazie w tej dziedzinie.

Skutki nieproporcjonalnego stosowania siły i ślepego terroru były katastrofalne. Doprowadziły do radykalizacji podziemia zbrojnego w wymiarze ideologicznym (ostateczne odejście przez bojowników czeczeńskich od nacjonalizmu na rzecz ideologii dżihadu) i taktycznym (sięgnięcie po metody terrorystyczne, w tym organizowanie zamachów samobójczych) oraz marginalizacji lub radykalizacji umiarkowanych środowisk salafickich. Większość przeciwnych dotąd prowadzeniu dżihadu salafitów dołączyła do bojowników lub wyemigrowała z Kaukazu (głównie do dużych miast rosyjskich)¹⁵. Skutkiem represji był również wzrost poparcia społecznego dla mudzahedinów, przede wszystkim wśród młodzieży. Wielu ludzi dalekich wcześniej od idei fundamentalistycznych zaczęło przyłączać się do bojowników, kierując się nie tyle pobudkami ideologicznymi, ile chęcią zemsty za krzywdy doznane ze strony „siłowników” (ma to na Kaukazie szczególnie duże znaczenie ze względu na obowiązek krwawej zemsty za doznane krzywdy bądź upokorzenia; niewywiązanie się z tego obowiązku ściąga hańbę na cały ród).

Przykładami służącymi ilustracji rezultatów polityki „siłowników” na Kaukazie może być wystąpienie zbrojne kabardyno-bałkarskich salafitów w Nalczyku (październik 2005) oraz rozwój sytuacji w Inguszetii po roku 2001. W pierwszym przypadku wieloletnie brutalne represje wymierzone w członków umiarkowanej wspólnoty salafickiej skłoniły jej członków do zorganizowania zbrojnego wystąpienia w stolicy Kabardyno-Bałkarii. Nie była to akcja dywersyjna wspieranej przez międzynarodowych terrorystów islamskich organizacji terrorystycznej, jak to przedstawiała propaganda rosyjska, lecz akt desperacji kompletnie nieprzygotowanych do prowadzenia działań militarnych młodych muzułmanów. W rezultacie całodniowych walk w Nalczyku bojownicy zostali zdziesiątkowani (zginęło ich ponad dziewięćdziesięciu), struktury siłowe poniosły natomiast dużo mniejsze straty.

Jeszcze bardziej katastrofalne skutki miała polityka „siłowników” w Inguszetii. Mimo wojny w sąsiedniej Czeczenii ta rządzona przez prowadzącego niezależną w dużym stopniu od Kremla politykę prezydenta Rusłana Auszewa republika

¹⁵ Np. przywódcy kabardyno-bałkarskich salafitów Musa Mukożew i Anzor Astemirow, którzy początkowo działali publicznie próbując nawiązać dialog z władzami i przekonać je o bezcelowości represji wymierzonych w młodych muzułmanów należących do kierowanej przez nich wspólnoty. Obawiając się aresztu zeszli jednak do podziemia, przyłączając się ostatecznie do bojowników.

była stosunkowo spokojna. Sytuacja zmieniła się po usunięciu przez Moskwę Auszewa i wyznaczeniu na jego stanowisko niezdecydowanego, pozbawionego charyzmy i poparcia społecznego, lecz całkowicie lojalnego wobec Kremla Murata Ziazikowa (maj 2001). Inguszetia została wówczas faktycznie, choć nie formalnie objęta operacją antyterrorystyczną, co oznaczało m.in. skierowanie do republiki dodatkowych oddziałów armii, MSW i FSB. Ofiarami stosowanych przez nie represji byli początkowo przebywający w Inguszetii uchodźcy czecheńscy, prześladowania objęły jednak wkrótce również społeczeństwo inguskie. Próby pokojowych protestów i apeli do Moskwy, organizowane m.in. przez opozycję skupioną wokół Magomieda Jewłojewa (założyciela cieszącej się ogromną popularnością, niezależnej od władz strony internetowej *ingushetiya.ru*) i Makszaripa Auszewa nie przyniosły żadnych rezultatów. Obaj przywódcy zostali zamordowani¹⁶.

Doprowadziło to do powstania, umocnienia i radykalizacji islamskiego podziemia zbrojnego w republice i poważnej destabilizacji sytuacji wewnętrznej. Obecnie Inguszetia jest najbardziej niestabilną republiką Kaukazu Północnego, do walk i zamachów terrorystycznych dochodzi tam niemal każdego dnia¹⁷. Mimo podejmowanych wysiłków (od października 2008 roku prezydentem jest Junus-Bek Jewkurow, który próbuje ograniczyć samowolę „siłowików” i prowadzić dialog ze społeczeństwem) władze nie kontrolują sytuacji w republice i nie są w stanie skutecznie walczyć z podziemiem islamskim cieszącym się rosnącym poparciem społecznym.

Choć „siłowicy” deklarują, że celem podejmowanych przez nich działań jest stabilizacja sytuacji na Kaukazie i rozprawienie się z bojownikami, niestabilność leży *de facto* w ich interesie. Umożliwia im ona uzyskanie zwiększonych dotacji z budżetu federalnego, możliwość prowadzenia nielegalnych interesów (w tym ściąganie haraczy) oraz dodatkowe kompetencje w ramach walki z terroryzmem, a tym samym zwiększenie wpływów w państwie. W celu obrony własnych interesów struktury siłowe starają się więc wyolbrzymiać problem zagrożenia

¹⁶ Jewłojew został zamordowany po przylocie z Moskwy do Nazranii w sierpniu 2008 roku. Został zatrzymany na lotnisku przez funkcjonariuszy inguskiego MSW, a następnie zastrzelony w samochodzie.

¹⁷ Najgłośniejszymi zamachami w Inguszetii w roku 2009 była podjęta w czerwcu próba zabicia prezydenta republiki Junus-Beka Jewkurowa (został ciężko ranny) oraz samobójczy zamach na rejonową siedzibę milicji w Nazranii, w wyniku którego zginęło ok. 30 osób, zaś ok. 300 odniosło rany (sierpień 2009).

terroryzmem na Kaukazie czy nawet prowokować sytuacje mające udowodnić konieczność zwiększania ich kompetencji w walce z tym zjawiskiem.

Znamiennym wydaje się fakt, iż do zaostrzania się sytuacji na Kaukazie dochodziło bardzo często w związku z niekorzystnym – z punktu widzenia „siłowików” – rozwojem wydarzeń w regionie. Tak było np. w kwietniu 2000 roku, gdy pojawiła się perspektywa rozmów pokojowych z bojownikami czeczeńskimi (przy pośrednictwie prezydenta Inguszetii Rusłana Auszewa doszło do kilku spotkań przedstawicieli rosyjskiej Dumy z wysłannikami prezydenta Aśłana Maschadowa). Kilka tygodni później nastąpił niespodziewany atak na kolumnę wojsk federalnych w Inguszetii (wcześniej bojownicy operowali wyłącznie na terytorium Czeczenii), w którym zginęło 19 rosyjskich żołnierzy. Wojskowi natychmiast nagłośnili incydent w mediach, co uniemożliwiło kontynuację spotkań z reprezentantami separatystów. Wiele wskazuje również na to, że to „siłowicy”, nie bojownicy, stali za zamachem na prezydenta Czeczenii Achmada Kadyrowa (maj 2004), którego kompetencje Kreml systematycznie zwiększał, wdrażając politykę tzw. czeczenizacji (jego zabicie było prawdopodobnie próbą swoistego lobbingu w wykonaniu „siłowików” niechętnych polityce wzmacniania władz w Grozonym)¹⁸. Niespodziewana seria zamachów terrorystycznych i starć w Czeczenii, Inguszetii i Dagestanie miała również miejsce w połowie 2009 roku, bezpośrednio po zniesieniu przez prezydenta Dmitrija Miedwiediewa – wbrew interesom struktur siłowych – reżimu operacji antyterrorystycznej w Czeczenii.

Na *de facto* celowe podgrzewanie sytuacji w regionie przez rozlokowane tam struktury siłowe może wskazywać również to, iż obiektem prześladowań są bardzo często umiarkowani przywódcy salaficki, starający się powstrzymać młodych kaukaskich muzułmanów przed przyłączeniem się do partyzantki, jak również cieszący się autorytetem liderzy społeczeństwa obywatelskiego (niekoniecznie o profilu islamskim) działający na rzecz dialogu między władzami a społeczeństwem. Takimi osobami były m.in.: dyrektor Instytutu Islamskiego

¹⁸ Wiktor Uwierow, Kto ubił Kadyrowa?, <http://analysisclub.ru/index.php?page=putin1&art=1391>; Mairbek Taramow, Kto ubił Achmada Kadyrowa?, <http://www.kackad.com/article.asp?article=542>; Jelena Rudniewa, Biez uczastija spiecśużb Kadyrowa było nie likwidirowat', http://www.gazeta.ru/2004/07/19/oa_127444.shtml; wywiad z dziennikarką Julią Łatyniną, <http://www.yulialatynina.by.ru/publ/echomsk2004-08-21.htm>

w Nalczyku Rusłan Nachuszew, znany dagestański uczony muzułmański Mur-tazali Magomiedow czy wspomniani już inguscy opozycjoniści (wszyscy zostali zamordowani, prawdopodobnie przez struktury siłowe); umiarkowany przy-wódca salaficki z Karaczajo-Czerkiesji Muhammad Karaczaj (który chcąc unik-nąć dalszych represji wyjechał do Moskwy) czy jedni z najbardziej znanych młodych muzułmańskich intelektualistów z Dagestanu: Jasin Rasułow i Abuza-gir Mantajew (prześladowania popchnęły ich do przyłączenia się do bojowni-ków; zginęli kilka miesięcy później).

2. Emirat Kaukaski

Bojownicy islamscy stanowią dziś poważną siłę ideologiczną i militarną na Kaukazie Północnym i jedno z największych wyzwań dla stabilności w regionie. Od jesieni 2007 roku występują pod szyldem Emiratu Kaukaskiego (według sto-sowanej przez nich terminologii – Imarat Kaukaz) – wirtualnego państwa islam-skiego obejmującego wszystkie republiki Kaukazu Północnego oraz część Kraju Krasnodarskiego i Stawropolskiego. Twór ten powstał na mocy „dekretu” przy-wódcy bojowników Dokki Umarowa (następcy Abdul-Chalima Sadułowajewa i Asła-na Maschadowa), tytułującego się „emirem Kaukazu”. Jest spadkobiercą Cze-czeńskiej Republiki Iczkeria-CzRI (wcześniej Umarow był „prezydentem” CzRI) – nieuznawanego na arenie międzynarodowej państwa czeczeńskiego powsta-łego w wyniku ogłoszenia przez czeczeńskich separatystów niepodległości w 1991 roku¹⁹. W propagandzie samych bojowników Emirat jest również przed-stawiany jako spadkobierca państwowych lub quasi-państwowych organizmów tworzonych na Kaukazie Północnym w XIX i XX wieku przez zwolenników nie-podległości regionu i utworzenia na jego obszarze państwa islamskiego – ima-matu Szamila (XIX wiek) oraz Emiratu Północnokaukaskiego (istniejącego przez kilka lat po rewolucji bolszewickiej), na którego czele stał Nadżmuddin Gocynski. W rzeczywistości Emirat Kaukaski jest liczącą prawdopodobnie kilkuset (co naj-wyżej kilka tysięcy) członków w skali całego regionu podziemną organizacją zbrojną prowadzącą dżihad przeciwko władzom federalnym i republikańskim,

¹⁹ Czeceńska Republika Iczkeria była państwem quasi-niepodległym w latach 1991–1994 oraz 1996–1999. Moskwa nie kontrolowała wówczas terytorium Czechenii.

którego deklarowanym celem jest utworzenie na Kaukazie Północnym niepodległego państwa, którego ustrój ma zostać całkowicie oparty na szariacie. Mimo że bojownicy deklarują, iż struktury Emiratu (oddziały zbrojne, sąd szariacki itp.) stanowią namiastkę przyszłego państwa islamskiego, nie podejmują oni działań, które mogłyby być określone jako próba tworzenia państwa podziemnego (np. wykonywanie jurysdykcji wobec ludności, ściąganie podatków, mianowanie własnych przedstawicieli w poszczególnych miejscowościach)²⁰. Natomiast oddziały mudżahedinów, składające się na „armię Emiratu” działają we wszystkich republikach regionu, przy czym najsilniejsze z nich istnieją w Inguszetii, Czeczenii i Dagestanie. Choć podporządkowane są emirowi, którego rozkazy zobowiązane są wykonywać zgodnie ze składaną przez bojowników przysięgą, posiadają odrębną strukturę i dowodzenie i są w dużym stopniu niezależne od centralnego dowództwa w aspekcie taktycznym²¹.

Cechą charakterystyczną Emiratu Kaukaskiego jest jego internacjonalistyczny charakter: w szeregach mudżahedinów walczą przedstawiciele wszystkich północnokaukaskich grup etnicznych (dominują Czeczeni, Ingusze i Dagestańczycy) oraz – pozostających w wyraźnej mniejszości – innych narodów b. ZSRR (głównie Azerów i nawróconych na islam Rosjan). W propagandzie bojowników kładzie się bardzo silny nacisk na egalitaryzm i braterstwo wszystkich muzulmańskich narodów i stara zacierać różnice i konflikty na tle etnicznym. Bojownicy są więc *de facto* jedyną polityczną siłą na Kaukazie Północnym próbującą przewycięzać podziały rodowe i etniczne, które petryfikuje państwo rosyjskie.

Oprócz przywódców *stricte* militarnych (jak Umarow – weteran obu wojen czeczeńskich czy Achmed „Magas” Jewłojew – przywódca inguskich bojowników), kaukascy mudżahedini mają także własnych ideologów (m.in. Supian Abdullajew i przebywający za granicą Mowładi Udugow i Bagautdin Kebedow), którzy

²⁰ Ściągane są natomiast haracze z bogatych biznesmenów i wysoko postawionych urzędników (część z nich dobrowolnie „opłaca się” bojownikom, chcąc zapewnić sobie ich przychylną, gdyby sięgnęli po władzę). Zob. np.: Brat Dokki Umarowa: bojownikow snabżajut własti Czeczni, <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/164705/>.

²¹ Ważnym „organem” w strukturze władzy bojowników jest złożona z najważniejszych przywódców militarnych i ideologicznych rada (szura), która doradza emirowi we wszystkich najważniejszych kwestiach i z której opinią musi się on liczyć.

odgrywają równie istotną rolę²². Propagowana przez nich ideologia jest skrajnie radykalna (dotyczy to wszystkich sfer: religijnej, politycznej, społecznej, moralnej); z tego względu uprawnione wydaje się porównywanie Emiratu Kaukaskiego do najbardziej radykalnych ugrupowań i nurtów w świecie islamu (saudyjskich wahhabitów, talibów czy somalijskiej milicji plemiennej Al-Szabab itp.)²³.

Kaukascy mudżahedini prowadzą walkę na dwóch frontach: militarnym i ideologicznym, przy czym oba są w ich strategii równie istotne. Głównym celem ataków mudżahedinów nie są regularne jednostki armii federalnej czy wojsk MSW (choć starcia z nimi się zdarzają), lecz przedstawiciele republikańskich struktur siłowych (głównie milicji), którzy są łatwiejszym i ważniejszym celem. Ideolodzy bojowników twierdzą ponadto, że w pierwszej kolejności należy rozprawić się z wrogami wewnętrznymi (określanymi jako „munaficy” – „hipokryci”, fałszywi muzułmanie, odstępcy od wiary), a dopiero później z „kafirami” (niewiernymi), którzy okupują ziemie muzułmanów. Najpopularniejszą metodą stosowaną przez mudżahedinów jest podkładanie min, ostrzeliwanie posterunków milicji i mordowanie pojedynczych funkcjonariuszy oraz przedstawicieli oficjalnego duchowieństwa, których uważają za zdrajców islamu. Od pewnego czasu bojownicy zaczęli także sięgać po ataki samobójcze (największa ich fala – około dziesięciu – miała miejsce w Czeczenii i Inguszetii latem 2009 roku). Ponieważ mudżahedini uważają samych siebie za swoistych strażników moralności muzułmańskiej, organizują również ataki na sklepy handlujące alkoholem, domy publiczne, salony gier (hazard jest przez prawo muzułmańskie surowo zakazany) oraz osoby zajmujące się wróżeniem. W Inguszetii miały ponadto miejsce przypadki mordowania etnicznych Rosjan; mudżahedini wielokrotnie

²² Najważniejszym z ideologów był do niedawna Said Abu Saad (zwany również Saidem Buriackim; prawdziwe nazwisko – Aleksandr Tichomirow) – Buriat, który przyjął islam. Przez wiele lat był jednym z najpopularniejszych kaznodziej salafickich na obszarze postsowieckim. W 2008 roku przyłączył się do trwającego na Kaukazie dżihadu. Wygłaszane przez niego kazania cieszyły się ogromną popularnością wśród młodych kaukaskich muzułmanów. Na początku marca 2010 roku został zastrzelony w Inguszetii podczas potyczki z rosyjskimi żołnierzami. W marcu 2010 roku został zabity także inny ważny ideolog dżihadu na Kaukazie Anzor Astemirow.

²³ Zob. np. Rusłan Kurbanow, Talibanizacja Kawkaza, <http://www.russ.ru/pole/Talibanizaciya-Kavkaza>.

ostrzegali także, że mogą atakować prawosławnych duchownych, podejrzewanych o współpracę z rosyjskimi służbami specjalnymi.

Po zamachu na szkołę w Biesłanie (wrzesień 2004) bojownicy zrezygnowali natomiast z brania zakładników, prawdopodobnie dlatego, iż taktyka ta powodowała wśród nich duże straty i okazała się nieskuteczna ze względu na niechęć władz rosyjskich do ustępstw. Bojownicy starają się także nie atakować celów *stricto* cywilnych, nie chcąc zrażać do siebie społeczeństwa (niemniej podczas wielu akcji ginęli przypadkowi cywile).

Wojna ideologiczna toczy się głównie z wykorzystaniem Internetu, bojownicy nie sięgają natomiast do takich tradycyjnych form propagowania własnych idei, jak wydawanie nielegalnych gazet czy rozrzucanie ulotek. Używanie Internetu jako głównego medium wynika po pierwsze z łatwości dostępu do sieci w Rosji (m.in. za pośrednictwem telefonów komórkowych), po drugie zaś z faktu, iż główną bazą społeczną bojowników są ludzie młodzi, nierzadko nawet nastoletni. Na licznych portalach administrowanych prawdopodobnie z zagranicy (np. kavkazcenter.com, hunafa.com, jamaatshariat.com itd.), a także ogólnosiątkowych serwisach (np. Youtube.com) ideolodzy mudżahedinów zamieszczają krótkie filmy z akcji militarnych, wystąpienia kaznodziejów i przywódców bojowników, wywiady z szeregowymi mudżahedinami, lekcje i teksty dotyczące islamu, a nawet instrukcje dotyczące walki w lesie, udzielania pierwszej pomocy czy zachowywania bezpieczeństwa w sieci. Istnieje także cały szereg forów internetowych, których uczestnikami są z reguły sympatycy mudżahedinów, nie uczestniczących bezpośrednio w dżihadzie. Zarówno portale, jak i fora cieszą się ogromną popularnością wśród kaukaskiej młodzieży, dla której bojownicy są bohaterami, idolami. Choć zdarzają się ataki hakerskie na strony internetowe mudżahedinów, służby specjalne są generalnie nieskuteczne w zwalczaniu propagandy radykalnego islamu, co wielokrotnie przyznawali przedstawiciele władz i oficjalnego duchowieństwa.

Związki Emiratu Kaukaskiego z islamską międzynarodówką terrorystyczną są oczywiste, mają one jednak bardziej charakter ideologiczny niż materialny. Ideolodzy Emiratu twierdzą, że Kaukaz Północny jest jedną z aren światowego dżihadu, bardzo silnie solidaryzują się ze wszystkimi (także terrorystycznymi) radykalnymi ugrupowaniami w ramach sunnickiego islamu, a informacje o wydarzeniach w takich częściach świata jak Irak, Afganistan, Pakistan, Somalia czy

Bliski Wschód pojawiają się na portalach bojowników równie często co wiadomości dotyczące sytuacji na Kaukazie. W szeregach mudżahedinów walczą pojedynczy ochotnicy z krajów muzułmańskich (głównie z Turcji i krajów arabskich), widoczny jest też wpływ międzynarodówki terrorystycznej na stosowane przez nich metody walki (np. nieznane do niedawna na Kaukazie wykorzystywanie zamachowców-samobójców).

Traktowanie Emiratu Kaukaskiego jako integralnej części siatki tzw. Al-Kaidy byłoby jednak błędem, islamskie podziemie zbrojne na Kaukazie – choć ma powiązania z międzynarodówką terrorystyczną – jest jednak zjawiskiem endogennym, wyrosłym i rozwijającym się w oparciu o czynniki wewnętrzne. Z punktu widzenia przywódców światowego dżihadu Kaukaz Północny jest peryferią światowego dżihadu, z tego względu ani wsparcie materialne (środki finansowe, broń), ani udział zagranicznych mudżahedinów w walce na Kaukazie nie są znaczące. Gros funduszy na prowadzenie walki pochodzi ze ściąganych przez bojowników haraczy (głównie z kaukaskich biznesmenów i wysoko postawionych urzędników) oraz dobrowolnych dotacji sympatyków dżihadu. Poszczególne ugrupowania są również prawdopodobnie wspierane przez miejscowe klany, które wykorzystują mudżahedinów do zwalczania własnych rywali.

3. Czy na Kaukazie Północnym możliwy jest przewrót islamski?

Islamskie podziemie zbrojne stanowi poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa i stabilności Kaukazu Północnego i jest obecnie najpoważniejszym przeciwnikiem militarnym i ideologicznym władzy rosyjskiej w regionie. Mimo to nie wydaje się, aby w najbliższej perspektywie mudżahedini byli w stanie wywołać konflikt zbrojny na szeroką skalę lub doprowadzić do oddolnej rewolucji islamskiej czy przewrotu, który zakończyłyby się przejęciem przez nich władzy w którejś z kaukaskich republik. Nie wynika to jedynie z ogromnej dysproporcji sił pomiędzy bojownikami a stacjonującymi w regionie rosyjskimi strukturami siłowymi, które są w stanie zdławić podobne wystąpienie. Główną przyczyną utopijności głoszonych przez podziemie islamskie haseł jest niewystarczające poparcie społeczne (z całą pewnością nie więcej niż kilka procent ludności regionu) zarówno dla samych bojowników, jak i idei utworzenia na Kaukazie nie-

podległego państwa islamskiego²⁴. Choć od rozpadu ZSRR społeczno-polityczne wpływy islamu systematycznie rosną nie przekładają się one automatycznie na wzrost poparcia dla fundamentalizmu islamskiego i wojującego islamu. Wbrew rozpowszechnionej pod wpływem wojen czeczeńskich opinii w republikach kaukaskich (z wyjątkiem Czechenii) również tendencje separatystyczne są zjawiskiem marginalnym. Mieszkańcy regionu wciąż czują silny związek z państwem rosyjskim, większość z nich opowiada się również za świeckim charakterem państwa i nie życzyłaby sobie zastąpienia obecnego porządku prawnego szariatem.

Stosunek większości mieszkańców republik kaukaskich do mudżahedinów oscyluje pomiędzy strachem a biernym poparciem dla prowadzonej przez nich walki. Strach związany jest z obawą o skutki hipotetycznego przejęcia władzy przez mudżahedinów (boją się tego przede wszystkim świeckie elity) oraz możliwością sprowokowania przez nich Moskwy do działań odwetowych, które mogłyby doprowadzić do jeszcze większego chaosu i zaostrzenia sytuacji w regionie (mieszkańcy Inguszetii i Dagestanu od lat obawiają się np. objęcia przez władze rosyjskie tych republik reżimem operacji antyterrorystycznej). Przykład Czechenii, której społeczeństwo od początku lat 90. niezwykle boleśnie odczuwało skutki zarówno działalności separatystów, jak i polityki władz rosyjskich, jest dla mieszkańców pozostałych republik aż nader dobitny. Bierność, milczące wsparcie aktywności bojowników w zdecydowanej większości przypadków nie wiąże się z udzielaniem im jakiegokolwiek czynnej pomocy, wynika bowiem nie tyle z poparcia dla ideologii bojowników, ile z faktu, iż celem ich ataków są przedstawiciele znienawidzonych władz (głównie funkcjonariusze struktur siłowych).

Na niezdolność islamskiego podziemia zbrojnego do przeprowadzenia w najbliższej perspektywie przewrotu islamskiego wydaje się wskazywać również to, iż nie jest ono ruchem masowym, lecz elitarnym. Główną bazą społeczną islamskiego podziemia zbrojnego jest młodzież (nierzadko nastoletnia) – grupa społeczna szczególnie podatna na propagandę mudżahedinów, których głów-

²⁴ Brak badań opinii publicznej na ten temat. Wniosek o kilkuprocentowym poparciem dla idei wojującego islamu w regionie jest szacunkiem dokonany przez autora niniejszego opracowania, opartym na wynikach obserwacji terenowych oraz licznych rozmów z analitykami, naukowcami, dziennikarzami, islamskimi przywódcami, zwykłymi ludźmi przeprowadzanymi podczas licznych podróży studyjnych na Kaukaz Północny w latach 2003–2009.

nym medium jest Internet (sympatyków fundamentalizmu islamskiego wśród średniego i starszego pokolenia jest znacznie mniej). To spośród ludzi młodych mudżahedini rekrutują większość członków własnych oddziałów. Mimo aktywnej propagandy w poszczególnych republikach aktywnie w dżihadzie uczestniczy prawdopodobnie jedynie od kilkudziesięciu do kilkuset osób (nawet w Czeczenii). Większy krąg ludzi sympatyzuje z bojownikami i udziela im pomocy (w zdobywaniu informacji, finansów, dostarczaniu żywności, ubrań itd.). Wiele z takich osób nie kieruje się jednak względami ideologicznymi, lecz więzami bliższego lub dalszego pokrewieństwa z bojownikami, do bezwarunkowej pomocy którym – zgodnie z bardzo silną kaukaską tradycją – są zobowiązani, nawet jeśli miałyby to się wiązać z łamaniem prawa²⁵.

Bojownicy są wprawdzie w stanie organizować zamachy terrorystyczne, mordować przedstawicieli struktur siłowych czy napadać na posterunki milicji, przez co przyczyniają się do chaosu i wzrostu niestabilności w regionie, nie dysponują jednak wystarczającymi siłami, aby prowadzić wojnę na szeroką skalę, porównywalną z wojnami czeczeńskimi z lat 90. Mimo że w szeregach mudżahedinów znajdują się ideolodzy, nie dysponują oni ani planem działań, ani odpowiednimi kadrami na wypadek przejęcia przez nich władzy nawet na części terytorium którejs z republik. Obalenie obecnych władz musiałyby więc zakończyć się chaosem porównywalnym z sytuacją w znajdującej się poza kontrolą władz federalnych Czeczenii w latach 1996–1999. Bojownicy zdają sobie najwyraźniej sprawę z ww. ograniczeń, nic nie wskazuje bowiem na to, żeby podejmowali działania na rzecz wzniesienia powstania w regionie. Ich obecna taktyka polega na poszerzaniu bazy społecznej i działaniach mających na celu destabilizację sytuacji na Kaukazie przy jak najmniejszych stratach własnych. Kwestia deklarowanego utworzenia na Kaukazie niezależnego państwa islamskiego jest przez nich odkładana na dalszą perspektywę.

²⁵ W warunkach kaukaskich bardziej prawdopodobne jest, że ukrywającemu się bojownikowi pomoże daleki krewniak służący w milicji i na co dzień biorący udział w walkach z mudżahedinami niż głęboko wierzący, ale obcy człowiek.

II. Kaukaz Północny: rosyjska „wewnętrzna zagranica”

Wojujący islam nie jest i nie będzie w stanie doprowadzić w przewidywalnym czasie do zmiany politycznego *status quo* w regionie. Mimo to rola tego zjawiska, jeśli chodzi o wpływ na obecną sytuację w regionie i jego przyszłość jest uwypuklana zarówno przez rosyjskie władze, jak i wielu analityków zajmujących się regionem. Dzieje się tak głównie z powodu spektakularnego, przyciągającego uwagę mediów charakteru wielu zamachów i akcji militarnych organizowanych przez bojowników. Nie bez znaczenia jest także postawa władz rosyjskich (przede wszystkim struktur siłowych), które wyolbrzymiają zagrożenie ze strony wojującego islamu, starając się w ten sposób zamaskować nieudolną politykę wobec Kaukazu i trudną sytuację społeczno-polityczno-ekonomiczną w regionie, zrzucając odpowiedzialność za własne błędy na mitycznych „międzynarodowych terrorystów islamskich”. Poza tym władze przypisują bojownikom niemal każdy incydent zbrojny w regionie, podczas gdy akty terroru są niemal równie często środkiem rozwiązywania sporów pomiędzy konkurującymi o władzę miejscowymi klanami.

Tymczasem, wojującego islamu nie można rozpatrywać w oderwaniu od innego, znacznie głębszego i szerszego – choć mniej spektakularnego i, jak się wydaje, nie zauważanego przez władze – zjawiska, jakim jest proces cywilizacyjnego oddalania się Kaukazu Północnego od Rosji. Zbrojny islam jest jedynie najbardziej skrajnym i jaskrawym przejawem tego procesu.

1. Carska i radziecka modernizacja regionu

Podbój Kaukazu Północnego przez Rosję w połowie XIX wieku oznaczał włączenie tego peryferyjnego obszaru w orbitę wpływów europejskich. Rozpoczęła się wówczas integracja regionu z pozostałą częścią Imperium Rosyjskiego oraz jego modernizacja. Miała ona wymiar technologiczny (budowa kolei, dróg, fabryk, powstawanie miast, zakładanie szpitali i świeckich szkół, elektryfikacja, gazyfikacja itd.) oraz społeczny (edukacja, zastępowanie praw zwyczajowych oraz prawa szariatu prawem państwowym, powstanie świeckich elit, uformowanie się współczesnych kaukaskich narodów itd.). Towarzyszyło jej zastąpienie w charakterze języków sfery publicznej języka arabskiego oraz języków miejscowych

(przede wszystkim języków tureckich) językiem rosyjskim oraz napływ Rosjan, którzy stanowili załóżek inteligencji, klasy urzędniczej i robotniczej.

Gwałtownego przyspieszenia procesy modernizacyjne nabrały w czasach radzieckich, kiedy nastąpiła daleko posunięta unifikacja regionu z resztą ZSRR, całkowita laicyzacja życia publicznego, drastyczne zmniejszenie wpływu islamu na życie społeczne, a w wielu regionach (np. republiki zachodniego Kaukazu, południowy Dagestan) wręcz jego marginalizacja nawet na poziomie obrzędowości i życia rodzinnego²⁶. Radziecka modernizacja i integracja miały dwojaki charakter. Początkowo była ona wymuszona, narzucana z góry przez władze, które na masową skalę stosowały bezwzględne nieraz represje (przesiedlenia ludności z gór na równiny, deportacje do Azji Centralnej podczas II wojny światowej, walka z religią, zamykanie meczetów, likwidacja sądów szariackich, systemu szkolnictwa muzułmańskiego, kolektywizacja itd.). Budziło to opór tradycyjnych społeczności kaukaskich i prowadziło do licznych buntów i powstań zbrojnych, z których ostatnie datują się na czasy II wojny światowej²⁷. Z czasem jednak procesy modernizacyjne nabrały charakteru dobrowolnego, żywiołowego, a zdecydowana większość mieszkańców Kaukazu nie tylko zaakceptowała przynależność regionu do ZSRR, ale zaczęła identyfikować się z tym państwem. Proces modernizacji Kaukazu i jego integracji z pozostałą częścią Rosji został gwałtownie przerwany rozpadem Związku Radzieckiego – wydarzeniem, na które społeczeństwa północnokaukaskie nie były w żaden sposób przygotowane²⁸. Nastąpiło wówczas zahamowanie obu procesów, a z czasem ich odwrócenie.

²⁶ Zdając sobie sprawę z siły kaukaskiego islamu i zabiegając o poparcie społeczne w regionie bolszewicy nie podjęli walki z islamem od razu. W latach 20. w regionie działały sądy szariackie wydające wyroki w imieniu władzy radzieckiej, bez większych przeszkód funkcjonowały meczety i szkoły muzułmańskie. Otwartą walkę z religią rozpoczęto dopiero na przełomie lat 20. i 30.

²⁷ Ostatnie powstanie wybuchło w 1940 roku w górskiej Czeczenii. Na jego czele stanęli Chasan Israilow i Mairbek Szaripow. Powstańcy zaktywizowali się po wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej w 1941 roku, co posłużyło władzom ZSRR jako pretekst do oskarżenia Czeczenów o rzekomą kolaborację z hitlerowskimi Niemcami. Zbiorową karą było wysiedlenie Czeczenów i Inguszy do Azji Centralnej w lutym 1944 roku.

²⁸ W przeciwieństwie do państw bałtyckich czy Gruzji po II wojnie światowej na Kaukazie Północnym nie było dążeń niepodległościowych, działali nieliczni dysydenci itd.

2. Rozpad ZSRR i systemowy kryzys na Kaukazie

Rozpad ZSRR pokazał nietrwałość wdrażanych przez carat i Sowietów procesów integracyjnych i modernizacyjnych. Na początku lat 90. region został dotknięty głębokim, systemowym kryzysem. Był to kryzys wielowymiarowy, obejmujący polityczną, ideologiczną, społeczną i gospodarczą sferę życia. Rozpad imperium radzieckiego przyniósł republikom północnokaukaskim niestabilność polityczną (przede wszystkim wojny czeczeńskie), gwałtowne pogorszenie się standardów życia i kryzys gospodarczy, który w skrajnych wypadkach (obszary górskie i wiejskie) oznaczał konieczność powrotu do gospodarki naturalnej. Nastąpił również wyraźny regres w takich dziedzinach jak służba zdrowia, opieka społeczna i system edukacyjny, które w skali nieporównywalnej do pozostałej części Federacji Rosyjskiej przeżarte są korupcją. W niektórych okresach (szczególnie w latach 90.) i na wielu obszarach (Czeczenia, Inguszetia, Dagestan) państwo przestało praktycznie funkcjonować, co doprowadziło nie tylko do utraty autorytetu przez władzę i prawo, lecz wręcz do przekształcenia się w oczach zwykłych ludzi instytucji państwowych (urzędnicy, milicja, sądy) w instrument represji. Nie mniej istotną przyczyną procesu cywilizacyjnego oddalania się Kaukazu od Rosji jest polityka władz federalnych wobec regionu. Wraz z rozpadem ZSRR całkowicie zarzucone zostały podejmowane od połowy XIX wieku wysiłki mające na celu zintegrowanie regionu z resztą Rosji. Zamiast tego polityka władz rosyjskich zaczęła lawirować pomiędzy dwiema skrajnościami – ignorowaniem regionu oraz brutalną, siłową ingerencją. Najlepszym przykładem jest Czeczenia, którą – w zależności od okresu i zapotrzebowania ze względu na rozgrywki na rosyjskiej scenie politycznej – bądź pozostawiano samą sobie (jak w latach 1991–1994) bądź wysyłano do niej wojska (w 1994 i 1999 roku). Podobną politykę Moskwa prowadzi wobec wszystkich republik północnokaukaskich, interesując się nimi niemal wyłącznie przy okazji kolejnych zamachów terrorystycznych bądź zabójstw wysoko postawionych urzędników. Elementami polityki Moskwy wobec regionu jest także jego izolacja od świata zewnętrznego oraz wspieranie lokalnych przywódców w zamian za ich lojalność wobec Kremla i utrzymywanie względnej stabilności w poszczególnych republikach. Władza tych ostatnich opiera się na korupcji, nepotyzmie, układach klanowo-mafijnych oraz walce ze wszelkimi przejawami niezależności, takimi jak wolne media, inicjatywy obywatelskie czy reformatorski islam.

W percepcji rosyjskich elit władzy i rosyjskiego społeczeństwa Kaukaz jawi się jako region peryferyjny, „wewnętrzna zagranica”, obszar, który przynosi Moskwie jedynie problemy. Mieszkańcy Kaukazu, lojalni w swojej masie wobec państwa rosyjskiego, stali się obcymi, ludźmi drugiej kategorii, reprezentantami innej cywilizacji, wreszcie zaś wrogami, bojownikami i terrorystami. Wiele rosyjskich ugrupowań i środowisk nacjonalistycznych wzywa ponadto do „pozbycia się” regionu, otoczenia go „kordonem sanitarnym”, wysiedlania przedstawicieli narodowości kaukaskich z Rosji „właściwej”. Przy niemal całkowitej bierności władz nasila się również działalność rosyjskich bojówek nacjonalistycznych, których ofiarami padają m.in. wychodźcy z republik kaukaskich. Reakcją wielu mieszkańców Kaukazu na sytuację, jaka wytworzyła się po rozpadzie ZSRR, było początkowo poczucie odrzucenia, frustracja, wreszcie zaś zwrot w kierunku dawnych tradycji i archaicznych stosunków społecznych oraz islamu, w tym także w jego najbardziej radykalnej, wojującej formie.

3. Specyfika procesów społecznych zachodzących na Kaukazie

Trwający od rozpadu ZSRR proces cywilizacyjnego oddzielania się Kaukazu Północnego od reszty Rosji polega na częściowym powrocie do sytuacji społecznej istniejącej w regionie przed dojściem do władzy przez bolszewików, a w wielu wymiarach wręcz przed podbojem rosyjskim. Jego najważniejszym przejawem jest postępująca reislamizacja życia społecznego, która polega m.in. na systematycznym wzroście poziomu religijności, autorytetu przywódców religijnych, zwiększaniu się obecności islamu w życiu publicznym i jego wpływu na życie społeczno-polityczne. Istotnym jest przy tym fakt, iż dominującym nurtem w ramach północnokaukaskiego islamu jest tzw. islam tradycyjny, zdominowany przez bractwa sufickie, stanowiące na Kaukazie Północnym ostoję konserwatywnego islamu. Odrzuca on wszelkie nurty reformatorskie we współczesnym islamie (fundamentalizm islamski, modernizm). Cechuje go ogromna niechęć zarówno do Zachodu, w którym widzi źródło wszelkiego zła na świecie, jak i państw muzułmańskich, szczególnie tych opanowanych przez „wahhabicką” herezję (Arabia Saudyjska i inne państwa Zatoki Perskiej). Reprezentanci islamu tradycyjnego – imamowie, suficy szejchowie, znani kaznodzieje – oraz kontrolowane przez nich islamskie media i uczelnie upowszechniają islam skostniały, nieracjonalny, niechętny wszelkiej swobodnej dyskusji, skupiony na obrzędowości

i bezrefleksyjnym uznawaniu dogmatów wiary i podporządkowywaniu się autorytetom religijnym, kwestionujący osiągnięcia współczesnej nauki (np. teorię ewolucji) czy medycyny²⁹, nietolerancyjny wobec innych wyznań i nurtów wewnątrz samego islamu (np. szyizmu).

Oddalanie się Kaukazu od Rosji można zaobserwować również w sferze stosunków społecznych regulowanych obecnie w znacznej mierze nie prawem państwowym, lecz prawami zwyczajowymi (np. renesans instytucji krwawej zemsty rodowej jako sposobu regulowania stosunków społecznych) oraz szariatem. Rosnąca popularność sądów szariackich w regionie (istnieją m.in. przy *muftijatach*) jest bezpośrednim skutkiem rozkładu sądownictwa państwowego na Kaukazie. Mieszkańcy regionu mają znacznie większe zaufanie do działających *de facto* nielegalnie i wydających wyroki pozbawione jakiegokolwiek sankcji, lecz cieszących się autorytetem sędziów szariackich niż skorumpowanych i dyspozycyjnych wobec władz sądów państwowych³⁰. Rośnie także liczba zwolenników oficjalnego umożliwienia stosowania szariatu równoległe z prawem państwowym³¹.

W porównaniu z czasami radzieckimi wzrosło także znaczenie więzi rodowo-klanowych. Ludzie silniej niż do tej pory identyfikują się z własnym rodem/klanem, co przekłada się na sytuację polityczną w poszczególnych republikach. Jako przykład można podać Dagestan, gdzie najważniejszymi aktorami na scenie politycznej nie są partie polityczne (choć te oficjalnie istnieją), lecz nieformalne ugrupowania o charakterze klanowo-terytorialnym (członkowie danego klanu to najczęściej wychodźcy z jednego dzamaatu – wioski lub kilku wiosek, które przed podbojem rosyjskim stanowiły wspólnotę społeczno-polityczną). W czasach radzieckich zjawisko klanowości również istniało, miało jednak mniejsze znaczenie niż obecnie.

²⁹ Niezwykłą popularnością cieszy się „islamska medycyna” polegająca na leczeniu (także chorób nowotworowych) recytacją Koranu i egzorcyzmami. W Groznym, pod patronatem prezydenta Ramzana Kadyrowa powstała nawet specjalna republikańska klinika specjalizująca się w tego rodzaju medycynie.

³⁰ Ludzie zwracają się do sądów szariackich głównie w sprawach dotyczących pojednania rodów poróżnionych krwawą zemstą, prowadzenia biznesu, długów, dziedziczenia, kwestii z zakresu prawa rodzinnego (rozwoły, małżeństwa, adopcja, konflikty rodzinne itd.).

³¹ U nich tutaj portriety Putina, Miedwiediewa, no oni za szariat (wywiad z Aleksiejem Małaszenką z Moskiewskiego Centrum Carnegie), <http://www.slou.ru/articles/203931/>.

Procesem społecznym o trudnych do przecenienia skutkach jest marginalizacja i upadek ukształtowanej w ciągu ostatnich stu pięćdziesięciu lat inteligencji północnokaukaskiej, bardzo silnie identyfikującej się z państwem rosyjskim i rosyjską kulturą, a za jej pośrednictwem z kulturą i wartościami europejskimi. W takich republikach jak Dagestan czy Inguszetia inteligencja została zepchnięta na margines życia społeczno-politycznego i pozbawiona jakichkolwiek wpływów na rzecz sprawujących władzę przywódców klanowo-mafijnych oraz konserwatywnego duchowieństwa muzułmańskiego. Skrajnym przypadkiem jest Czeczenia, pozbawiona obecnie *de facto* inteligencji, która wyjechała z republiki podczas pierwszej i drugiej wojny czeczeńskiej. Jednocześnie trudno mówić o początkach kształtowania się inteligencji muzułmańskiej (nie kleru muzułmańskiego, lecz inteligencji świeckiej), trudno jej bowiem rozwinąć się w warunkach państwa zwalczającego wszelkie przejawy niezależności³². Rozwój inteligencji muzułmańskiej utrudnia także niski poziom zdecydowanej większości uniwersytetów islamskich w regionie kształcących przede wszystkim imamów lokalnych meczetów.

Kolejnym istotnym elementem oddalania się Kaukazu od Rosji jest stopniowa derusyfikacja regionu, wyrażająca się w systematycznym odpływie ludności rosyjskiej stanowiącej jeden z najważniejszych łączników tych republik z resztą Rosji³³ oraz zmniejszaniu się używania języka rosyjskiego w życiu publicznym. To ostatnie zjawisko jest szczególnie silne w Czeczenii, która w wyniku wojen stała się niemal monoetniczna. Choć językiem urzędowym pozostaje tam rosyjski, w sferze publicznej coraz częściej używa się wyłącznie czeczeńskiego³⁴. Od kilku lat niektórzy przedstawiciele władz podnoszą nawet kwestię przejścia z rosyjskiego na czeczeński w szkolnictwie.

³² Ludzie starający się zachować niezależność muszą bardzo często emigrować z republik północnokaukaskich. Osiadają z reguły w Moskwie i innych wielkich rosyjskich miastach, państwach Bliskiego Wschodu, a także Europy Zachodniej, gdzie starają się o status uchodźcy.

³³ Dla przykładu w Czeczenii (wówczas Czeczeno-Inguskiej ASRR) w 1989 roku Rosjanie stanowili ponad 30% ludności republiki, obecnie nieco ponad 3%; w Dagestanie w 1989 roku – ponad 9%, obecnie ok. 3%.

³⁴ Dotyczy to nie tylko mediów, ale również wypowiedzi przedstawicieli władz, które są cytowane np. przez centralne kanały rosyjskiej telewizji. Muszą one być tłumaczone, są bowiem po czeczeńsku.

4. Casus górskich rejonów Dagestanu i Czeczenii

Obszarami, gdzie opisane powyżej procesy są najbardziej zaawansowane, są górskie rejonu Dagestanu oraz Czeczenia. Wiele wiosek czy wręcz całych rejonów Dagestanu (np. takie jak cumadyński, cuntyński czy botlichski) wchodzi w skład rosyjskiej przestrzeni prawno-administracyjnej jedynie formalnie. Głównym ich łącznikiem z Rosją są wypłaty pensji i emerytur oraz rozlokowane jednostki federalnych struktur siłowych, natomiast panujący tam system społeczno-polityczny ma niewiele wspólnego z rosyjskim: realną władzę sprawują nie przedstawiciele administracji państwowej, lecz imamowie lub rady starszych, milicja czy prokuratura nie mają wstępu do wielu miejscowości, nieformalnie obowiązuje wprowadzony na zasadzie umowy społecznej szariat (zakazana jest sprzedaż alkoholu, urządzenie hucznych wesel, kobiety – łącznie z nauczycielkami i milicjantkami – zobowiązane są do noszenia chust itd.).

Z podobną sytuacją mamy do czynienia w Czeczenii, z tym że żywiołowe procesy prowadzące do cywilizacyjnego oddzielenia się republiki od reszty Rosji wspierane są *de facto* przez władze republikańskie, które chcąc ugruntować własną pozycję, odwołują się zarówno do tradycji czeczeńskich, jak i do islamu. I tak, w rządzonej autorytarnie przez prezydenta Ramzana Kadyrowa reprezentującego obóz byłych separatystów Czeczenii półoficjalnie acz konsekwentnie wprowadzane są elementy szariatu: sprzedaż alkoholu jest poważnie ograniczona, obowiązuje zakaz palenia tytoniu podczas Ramadanu, jak również nakaz noszenia przez kobiety chust i odzieży muzułmańskiej. Toleruje się, a wręcz wspiera wielożeństwo oraz rozpatrywanie spraw z zakresu prawa cywilnego przed sądami szariackimi. W republikańskich strukturach siłowych – obok rosyjskiej – używa się symboliki islamskiej, a w szkołach podstawowych wykładane są podstawy islamu. Znamiennym jest przy tym fakt, że w republikańskich władzach pracuje nie tylko wielu dawnych bojowników, lecz wręcz osób zaangażowanych na rzecz wprowadzania szariatu w latach 1996–1999, kiedy Czeczenia pozostawała poza kontrolą władz federalnych³⁵.

³⁵ Na przykład blisko współpracujący z Kadyrowem mufti Czeczenii Sultan Mirzojew, który w okresie pomiędzy pierwszą a drugą wojną czeczeńską był przewodniczącym sądu szariackiego odpowiedzialnego za publiczne kaźnie w Groznm. Na uwagę zasługuje również fakt, że Kadyrow jest wspierany przez takich znanych w całej republice zwolenników przekształcenia Czeczenii w państwo islamskie jak bard obu czeczeńskich wojen Timur Mucurajew czy Buchari Barajew – ojciec Mowsara Barajewa

Przedstawiciele władz (w tym prezydent) publicznie demonstrują również ignorowanie prawa rosyjskiego, podkreślając, że Czeczenia rządzi się *de facto* własnymi prawami – swoistą mieszaniną adatów (praw zwyczajowych) i szariatu. Jako przykład można tu przytoczyć wielokrotne odwoływanie się i stosowanie przez Kadyrowa oraz wierne mu oddziały zwyczaju krwawej zemsty rodowej w walce z przeciwnikami politycznymi, przede wszystkim bojownikami (po zamachu na jego ojca i poprzednika na stanowisku prezydenta – Achmada Kadyrowa Ramzan twierdził na przykład, że oficjalnie śledztwo go nie interesuje, będzie natomiast mścił się na zamachowcach zgodnie z „prawem gór”; podobne oświadczenie złożył po zamachu na prezydenta Inguszetii Junus-Beka Jewkurowa w czerwcu 2009 roku³⁶).

(dowódcy komanda, które w 2002 roku zajęło teatr na Dubrowce w Moskwie), który do niedawna był przedstawicielem bojowników w Europie. Buchari Barajew, który niejednokrotnie publicznie wyrażał dumę z czynów swojego syna, został przez Ramzana Kadyrowa nazwany bratem w trakcie pokazywanej w czeczeńskiej telewizji ceremonii podarowania mu po powrocie nowego samochodu.

³⁶ Kadyrow usprawiedliwiał także czeczeńskim prawem zwyczajowym zabójstwa czeczeńskich kobiet, które „źle się prowadziły”, przez ich krewnych.

III. Rosyjska „czarna dziura”

Opisane powyżej procesy sprawiają, że Kaukaz Północny – pozostając częścią państwa rosyjskiego *de iure* – przestaje nią być *de facto*. Staje się ciałem obcym w granicach Rosji. Wszystko wskazuje na to, że reislamizacja, derusyfikacja, marginalizacja świeckiej inteligencji są procesami nieodwracalnymi (dotyczy to przede wszystkim Czeczenii, Inguszetii i Dagestanu). Jest tak nie tylko ze względu na głębokość zmian społecznych, jakie zaszły na Kaukazie w ciągu ostatnich dwudziestu lat, ale także z uwagi na dotychczasową politykę Moskwy wobec regionu (stosowanie brutalnych metod siłowych, izolowanie regionu od świata zewnętrznego, wspieranie zwalczających wszelkie przejawy niezależności lokalnych watażków), która będzie najprawdopodobniej kontynuowana.

Cywilizacyjne oddzielanie się Kaukazu Północnego nie prowadzi do kształtowania się w regionie alternatywnego, funkcjonalnego porządku politycznego, który w perspektywie długookresowej mógłby zaowocować wypracowaną na gruncie miejscowym, opartą na kompromisie na poziomie elit i społeczeństwa stabilizacją. Dzieje się tak ze względu na takie czynniki, jak: konflikty etniczne, konflikty w ramach kaukaskiego islamu, izolację regionu od świata zewnętrznego, marginalizację inteligencji przez rządzące poszczególnymi republikami układy klanowo-mafijne oraz firmowane przez Moskwę brutalne zwalczanie wszelkich przejawów opozycji i społeczeństwa obywatelskiego przez miejscowe władze. Efektem politycznym opisanych w poprzednich rozdziałach procesów jest pogrążanie się regionu w chaosie, jego stopniowe przekształcanie się w „czarną dziurę” – obszar faktycznie niekontrolowany przez Moskwę, gdzie władza federalna (a na poziomie lokalnym również republikańska) jest iluzją.

Moskwa dzięki ingerencji siłowej oraz środkom z budżetu federalnego jest na razie w stanie zapobiegać poważnej eskalacji konfliktów w regionie. Sytuacja, z jaką mamy do czynienia na Kaukazie, jest jednakże niezwykle niebezpieczna dla Rosji w perspektywie długookresowej. Gospodarczy lub polityczny kryzys państwa rosyjskiego może doprowadzić do powtórki sytuacji z lat 90., tzn. z jednej strony pozostawienia Kaukazu Północnego samemu sobie, z drugiej – prób wykorzystywania niestabilnej sytuacji w regionie do rozgrywek na wewnętrz-

nej scenie politycznej w Rosji³⁷. Grozi to zaostrzeniem sytuacji na Kaukazie i wybuchem konfliktu zbrojnego. Ryzyko przejęcia władzy w regionie (lub – co bardziej prawdopodobne – jego części) przez islamskie podziemie zbrojne byłoby wówczas wysokie. W skrajnym wypadku – w razie wycofania wojsk rosyjskich z którejś z republik – nie można nawet wykluczyć powstania tam państwa islamskiego czy quasi-islamskiego (na wzór Czeczenii z lat 1996–1999). Przejęcie przez muzułmańskich radykałów kontroli nad regionem lub jego częścią przekształciłoby go w bezpieczne schronienie dla międzynarodowych terrorystów islamskich, co stanowiłoby zagrożenie nie tylko dla Rosji, ale również Kaukazu Południowego i Europy.

Alternatywą wobec powyższego rozwoju wydarzeń byłoby usankcjonowanie przez Moskwę przekształcenia się Kaukazu Północnego w region odrębny od reszty Rosji i przyznanie mu specjalnego statusu w ramach Federacji Rosyjskiej oraz szerokiej autonomii, łącznie z możliwością stosowania szariatatu. Nie wydaje się jednak, aby modelem mogącym przynieść systemową stabilizację w regionie mogła być – często pokazywana jako potencjalny wzorzec dla pozostałych kaukaskich republik – Czeczenia pod rządami Ramzana Kadyrowa. Przekazanie władzy w ręce klanu Kadyrowów, przyznanie im szerokich kompetencji przy jednoczesnym ograniczeniu władzy federalnych struktur siłowych i faktyczne usankcjonowanie specjalnego statusu Czeczenii w ramach Rosji rzeczywiście przyniosło poprawę sytuacji w sferze bezpieczeństwa w republice. Funkcjonujący w chwili obecnej w Czeczenii system polityczny – choć zewnętrznie wydaje się stabilny – w rzeczywistości wpisuje się jednak w proces przekształcania się Kaukazu w „czarną dziurę”. System ten nie ma legitymacji społecznej, gdyż nie został ukształtowany w wyniku kompromisu społecznego, lecz faktycznej uzurpacji władzy przez jeden z czeczeńskich klanów, któremu dzięki poparciu Moskwy i stosowaniu metod terrorystycznych udało się zneutralizować przeciwników i zastraszyć bądź kupić społeczeństwo. Opozycja wewnętrzna w Czeczenii została rozgromiona, lecz nie przestała istnieć, będzie więc w przyszłości szukała rewanżu, co może doprowadzić do pogrążenia się republiki w chaosie. Nietrwały jest również „sukces gospodarczy” Czeczenii (trwająca odbudowa ze zniszczeń wojennych), opiera się ona bowiem na dota-

³⁷ Najbardziej klasycznym przykładem wykorzystania sytuacji na Kaukazie było dojście do władzy przez Władimira Putina i jej umocnienie dzięki zagrożeniu terrorystycznemu.

cjach z budżetu federalnego i wypracowanym przez Kadyrowa systemie ściągania haraczy z przedsiębiorstw i ludności, nie zaś na rozwijaniu przemysłu, przyciąganiu inwestycji czy pobudzaniu aktywności gospodarczej ludności. Warunkiem przynajmniej częściowego sukcesu przekształcenia Kaukazu w region o odrębnym statusie w ramach Federacji Rosyjskiej byłoby jednocześnie ograniczenie samowoli struktur siłowych i skorumpowanych, zniechęcenie przez społeczeństwo lokalnych władz, zaprzestanie represji i umożliwienie działalności umiarkowanym przedstawicielom środowiska salafickiego, którzy mogliby powstrzymać napływ młodzieży do oddziałów partyzanckich. Niezbędna byłaby również przynajmniej ograniczona demokratyzacja regionu (częściowo wolne wybory, wolność mediów, inicjatyw obywatelskich, możliwość otwartego dyskursu dotyczącego przyszłości regionu) oraz jego otwarcie na świat zewnętrzny, przede wszystkim organizacje międzynarodowe, które mogłyby wesprzeć proces stabilizacji.

Nie można wykluczyć, że na Kremlu – szczególnie w obliczu zbliżających się zimowych igrzysk olimpijskich w Soczi w 2014 roku – istnieje wola polityczna do zmiany polityki wobec Kaukazu. Świadczyć o tym może choćby zniesienie reżimu operacji antyterrorystycznej w Czeczenii (marzec 2009), utworzenie w styczniu 2010 roku północnokaukaskiego okręgu federalnego i mianowanie na szefa powszechnie uważanego za sprawnego menedżera i ekonomistę Aleksandra Chłoponina (przedtem – gubernatora Kraju Krasnojarskiego)³⁸. Słabość, skorumpowanie, biurokratyzacja i centralizacja struktur państwa rosyjskiego, jak również stopień skomplikowania problemów istniejących na Kaukazie wskazuje jednak na to, iż Moskwa nie będzie w stanie zahamować procesu cywilizacyjnego oddalania się regionu od Rosji, rozwoju fundamentalizmu islamskiego i przekształcania się Kaukazu, przede wszystkim jego wschodniej części w „czarną dziurę”.

Maciej Falkowski

Mariusz Marszewski

³⁸ Szerzej na temat sygnałów świadczących o próbach korekty kaukaskiej polityki Kremla na początku 2010 roku zob.: Wojciech Górecki, Menedżerowie zamiast generał-gubernatorów? Nowa taktyka Moskwy na Kaukazie Północnym, Komentarz OSW, marzec 2010.

THE 'TRIBAL AREAS' OF THE CAUCASUS

The North Caucasus – an enclave of 'alien civilisation' within the Russian Federation

Key points

1. Until recently, the main destabilising factor in the North Caucasus republics were Chechen separatism and ethnic and clan conflicts. Now, even though these threats have not been dealt with, a much more serious challenge to the stability of the Caucasus has emerged, namely the activity of armed Islamic underground. Their main objective is the Islamisation of political and social life in the region, and in the longer term the creation of an Islamic state spanning the entire region. The situation is particularly tense in the eastern part of the region, Ingushetia, Chechnya and Dagestan, where acts of violence happen on a daily basis, and state institutions do not function properly.

2. The potential of the armed Islamic underground seems to be commonly over-estimated. There are two main reasons for this: spectacular military acts and terrorist attacks by the militants on one hand, and Russian state propaganda on the other, which seeks to shift responsibility for its own inefficiency in the Caucasus onto 'international Islamic terrorists'. Meanwhile, in the near future Islamic militants are likely to remain too weak to change the political order in the Caucasus, either by starting an open armed conflict or attempting to seize power in one of the North Caucasus republics. They lack wider social support and substantial help from abroad, and they cannot compete with Russia's military potential. What Islamic militants are able to do is to deepen the chaos in the region.

3. Analysis of the political and social situation in the North Caucasus shows that the activity of Islamic militants is only one sign of a deeper crisis in the region. The militant Islamic movement cannot be analysed without examining another phenomenon which is less spectacular, albeit much more important as far as long-term consequences for the region are concerned – namely the process of a widening civilisational gap between Russia and the North Caucasus.

The key elements of this process are as follows: the re-Islamisation of social life and the dynamic growth of Islam's political influence; the de-Russification of the region; and the ongoing marginalisation of secular intellectuals, initiated by the collapse of the Soviet Union. As a result, the North Caucasus, and principally Chechnya, Ingushetia and Dagestan, are turning into an enclave separated from the rest of the Russian Federation by a growing civilisational gap. This situation may recall Pakistan's tribal areas inhabited by Pashtuns (FATA) along the Afghan border.

4. The above-mentioned processes are likely to continue in the near future. They are fuelled by the deep changes that the Caucasian societies have undergone over the last twenty years. Another reason is the policy Moscow has adapted with regard to the region, especially the use of brutal military methods, the isolation of the region from the external world, and support for local elites who suppress independent political and social activity in their republics. The continuation of these processes increases the risk of the North Caucasus gradually turning into a 'black hole', a region plunging into chaos, where Russian authority is illusory, and where organised crime and international Islamic terrorists find safe havens.

Introduction

The purpose of this paper is to examine the phenomenon of the militant Islamic movement in the North Caucasus, specify its origins, and assess its actual potential. The author will attempt to place this phenomenon in the context of the wider social and political processes ongoing in the region since the collapse of the Soviet Union, and will try to forecast developments in the North Caucasus in the near future.

When describing contemporary Islam, problems of terminology will arise. To avoid misunderstandings, the terms used in this paper should be precisely defined. Thus, *Islamic fundamentalism* can be defined as a political current within Islamic reformism which – contrary to modernism – seeks to reform Islam by returning to its roots (seen as the *Islamic Golden Age*) and by *purifying* Islam of elements that are contradictory to radically perceived monotheism. *Islamic fundamentalism* is in this context synonymous to *Salafism*. The term ‘*Wahhabism*’ is used in this paper exclusively in inverted commas, as it does not reflect the multifaceted character of Islamic fundamentalism in the Caucasus, but is merely a term of Russian state propaganda, and used therein as a synonym for *terrorism*.

To describe the armed Islamic underground, i.e. those movements, groups and circles who seek to implement fundamentalist aims by force, the author uses the term ‘*militant/radical Islam*’ or ‘*radical Salafism*’.

The second, equally important current in Islam in the region is so-called *traditional Islam*. This term is used to describe local Sufi brotherhoods who have survived several decades of Soviet repressions (they are quite influential in the political life of Chechnya, Ingushetia and Dagestan) and the so-called Muslim spiritual councils (*muftiats*) who are comprised of conservative Muslim clergy opposed to any reformist ideas. Usually they are closely related to or even integrated with the republican authorities. The muftiats emerged back in the Soviet era and were thought to be an instrument of bureaucratic control over Muslims. Until today they have served as the authorities’ transmission channel to the communities of Muslim believers, rather than as a representation of local religious life. Even though the Russian government has persecuted both independent

Muslim intellectuals and Islamic fundamentalists, the structures of traditional Islam and representatives of Salafism remain powerful factors in the 'bottom-up' Islamisation of the Northern Caucasian societies.

I. Armed Islamic underground in the North Caucasus

Radical currents in Islam in the North Caucasus (principally in Dagestan), as well as Islamic groups and circles, started to emerge when the USSR still existed. The two Chechen wars provided the main impulse for the development of Islamic fundamentalism, including militant Islam. In the 1990s, Chechnya was out of the control of the Russian federal authorities and offered shelter to Salafis who had been persecuted in other republics. Both during the first Chechen war (1994-1996) and between the wars (1996-1999), small groups in Chechnya used Islamic slogans as rallying cries. These were made up mostly of Dagestanis and volunteers from Muslim states, such as Khattab, the legendary leader of the mujahideen. They did not present any significant military potential, and nor did they pose any serious challenge to the region's security. At the time, the main challenges to stability in the North Caucasus were posed by Chechen separatism, ethnic conflicts (principally the Ingush-Ossetian conflict and conflicts in Dagestan, Kabardino-Balkaria and Karachay-Cherkessia), the struggle for power and control over the economy among the clans in the individual republics, and common banditry.

Most of the leaders of the fundamentalist communities which arose in the North Caucasus from the beginning of the 1990s distanced themselves from the use of violence, and accepted both the affiliation of the region to the Russian Federation and the political systems in the Caucasian republics. Their activity focused on appealing to Muslims to live according to *Sharia* law, and contributing to the religious revival in the post-Soviet Caucasus. This group included activists originating from the Caucasus, who founded the Islamic Revival Party in Astrakhan in 1990, and leaders such as Akhmed-kadi Akhtayev (the chairman of the party) and Anguta Omarov (Aiub of Astrakhan) from Dagestan, Musa Mukozhev in Kabardino-Balkaria, and Muhammad Bijiev (Muhammad Karachay) from Karachay-Cherkessia. Most of the Salafi communities existing in all the larger Caucasian cities (including Nalchik, Vladikavkaz, Karachayevsk, Maykop and Derbent) and many of Dagestan's villages (Gimry, Kvanada, Kirov-Aul, Gubden) also avoided the use of force. The members of such groups concentrated on religious practices,

strict observation of *Sharia*, expanding their knowledge of Islam, learning Arabic and providing necessary help to other members of the community¹.

There were groups in the region which propagated jihad and even participated in it, such as the followers of Bagautdin Kebedov, the most radical Salafi leader in Dagestan, who actively supported Chechen militants. Another example of Islamic radicalism that was a source of instability was the so-called 'Wahhabi' enclave in the Dagestani villages of Karamakhi and Chabanmakhi (in the Buynaksk district). Local Salafi followers seized power in the villages in 1998, declaring the area to be a 'free Islamic territory'. They introduced *Sharia* and created well-armed paramilitary groups which guarded the roads leading from the capital Makhachkala to the interior. They also established contacts with the Chechen militants². However, radical and armed Salafis were comparatively weak until the late 1990s. Equally marginal – despite their international fame – were the Chechen 'Wahhabis' who were active in the republic between the Chechen wars. Their influence was based not so much on widespread social support, but on assistance from international Islamic terrorists, and – in all likelihood – of the Russian secret services; the latter used the 'Wahhabis' to destabilise Chechnya, which was then quite outside Moscow's control, and to create a pretext for another military intervention. Moreover, the militants' fundamentalist rhetoric was merely a cover-up for the activities of many organised crime groups³. It is significant that those Chechen militants who had converted to Salafi Islam (such

¹ Islamic fundamentalism does not have to be equivalent to militant Islam, as is proved by the fact that many Muslim leaders and fundamentalist communities consistently reject the idea of jihad and focus on missionary activity and religious reforms. Among such representatives of Islam in the post-Soviet area are the Hizb ut-Tahrir and Tablighi Jamaat groups (which are mostly active in Central Asia) or such leaders as Rinat Abu Muhammad from Kazakhstan (who is the main ideologist of peaceful Salafism in the post-Soviet states), Hamet Suleymanov, the Salafi leader from Baku, and Abu Yahya, the leader of Salafis in Crimea. All the leaders mentioned are also well-known in the North Caucasus.

² However, the main reasons behind this rebellion were not purely religious issues, but rather social and political matters. It was in fact the local community's reaction to the disintegration of the state and its inability to perform its basic functions, and to the lawlessness among the Dagestani police who extorted money from the inhabitants of these villages (the locals were quite prosperous, as many of them had provided transportation services as long-distance truck drivers). For more, see Enver Kisriev, 'Islam i vlast v Dagestane', OGI, Moscow 2004.

³ Units lead by Arbi Barayev (who was likely to have been affiliated to the Russian Federal Security Service) based in Alkhan-kala, and by the Akhmadov brothers from Urus-Martan, were often referred to as 'Wahhabi', although their main activity was kidnapping people for ransom.

as Shamil Basayev) were treated with great scepticism by genuinely devoted Salafis in the Caucasus.

The Islamic radicals' first major demonstration was the military operation in Dagestan (August-September 1999) aimed at stirring up an Islamic uprising in the republic. The Dagestan *mujahideen*, led by Bagautdin Kebedov and supported by Chechen militants under Shamil Basayev and Khattab, seized several villages in the Tsumadinsky, Botlikhsky and Novolaksky districts, and proclaimed an Islamic Republic of Dagestan. The attempts to stir up an Islamic rebellion eventually ended in total defeat, as the inhabitants of Dagestan did not support the militants; instead, they aided the Russian army, who pushed the insurgents into Chechnya several weeks later. It is significant that Shamil Basayev, who was in command of the rebellion, treated the whole operation not so much as an act of *jihād*, but as a part of his own political game in Chechnya. Basayev sought to strengthen his position with regard to the then President Aslan Maskhadov and gain wider social support. Moreover, he was in all probability misled by the Dagestani radicals, who assured him that the people of Dagestan supported the insurgents. There is also much to suggest that the Russians had a vested interest in the outbreak of a rebellion in Dagestan, as they were looking for a pretext to launch another military intervention in Chechnya⁴.

The armed Islamic underground saw visible development only in the first ten years of the present century. The ideology of the Chechen underground then started evolving from ideas of national liberation towards militant Islam⁵. Islamic underground organisations appeared in each of the Caucasus republics, and were gradually united under the banner of the 'Caucasus Emirate' (see Chapter 2 for

⁴ Among the facts demonstrating this point, it is worth mentioning Basayev's contacts with many influential politicians in Moscow (including the then head of the Presidential Administration Alexandr Voloshin); the withdrawal of federal units from Dagestan checkpoints placed along the border with Chechnya just before Basayev's operation; Russian helicopters escorting Basayev's squads as the latter retreated from Dagestan, etc. Another argument for this point is the concurrence of Basayev's attack on Dagestan and the launch of the political campaign in Russia prior to the parliamentary elections and designation of Vladimir Putin as Prime Minister (Putin made his military accomplishments in Dagestan and Chechnya the major argument for strengthening his political position).

⁵ For more, see Maciej Falkowski, 'Chechnya: Between a Caucasian Jihad and 'hidden' separatism', OSW Policy Briefs, January 2007.

details). Currently, the eastern part of the North Caucasus, principally Dagestan, Ingushetia and Chechnya, almost daily sees terrorist attacks and assaults on the state representatives, including the institutions of force. Armed incidents also occur in those republics which until recently has been comparatively peaceful – Kabardino-Balkaria and Karachay-Cherkessia, and some parts of the Stavropol Krai (areas of which are inhabited by the Nogay nation). The numbers point to the scale of the problem: the human rights organisation Memorial states that in the first quarter of 2009 alone, the total number of people killed in the North Caucasus included 87 representatives of the institutions of force (37 in Ingushetia, 30 in Dagestan, 20 in Chechnya), 145 people regarded as militants and 62 civilians⁶.

Even though it would not be correct to say that the North Caucasus is in the state of war, the permanent tension means that the inhabitants of the region are actually living in the conditions of a state of emergency, and the functioning of the Russian state's institutions in the region is seriously impeded.

1. Reasons for the development of militant Islam

The rapid development of militant Islam in the region over the last few years invites questions concerning the roots of this phenomenon. Many analyses describing radical movements in the Caucasus highlight the difficult economic situation in the region as a major reason for these groups' development. Meanwhile, the economic factor seems to have been largely overestimated with regard to the development of radical Islam in the Caucasus.

Even though the official statistics do not reflect this, the living standards of the North Caucasus inhabitants do not differ significantly from those of other Russian regions or post-Soviet states⁷. Moreover, the living standards in the North-

⁶ <http://rostov.kavkaz-uzel.ru/articles/156137>.

⁷ The fact that the economic situation in the North Caucasus is comparatively good can be proved by considering that Chechen refugees have been returning in massive numbers from Georgia, labour migrants and traders from Vietnam and China have come to work in Dagestan and Chechnya, and labour migrants from northern Azerbaijan have come to Dagestan; while beggars from Central Asia (mainly Gypsies from Tajikistan) appeared in the North Caucasus cities.

ern Caucasian republics have improved considerably over the last few years, as a result of the general recovery of the economic situation in Russia (due to high revenues from oil and gas sales). The subsidies from the federal budget sent to the region (principally for rebuilding Chechnya's infrastructure, destroyed during the war) have been increasing year on year. Besides, tight family and clan bonds (including the obligation to help one another), labour migration to other parts of the Russian Federation (which was already widespread in the Soviet era) and activity in the shadow economy (including organised crime) have always served as a safety valve that enabled the inhabitants of the Caucasus to counteract their economic difficulties, mainly high unemployment rates.

Another unconvincing argument, often highlighted by the Russian state and media rhetoric, is the alleged influence exerted on the region from within the Muslim states. Despite ongoing re-Islamisation and the increased sense of affiliation to the Islamic world, the peoples of Dagestan, Ingushetia and even Chechnya remain civilisationally much closer to the post-Soviet world than to other Muslim states. Moreover, compared to the 1990s, the influence of the Muslim world on the North Caucasus is significantly weaker. Following the introduction of new, stricter regulations, the presence of Muslim organisations and missionaries propagating so-called 'pure Islam', which were numerous in the 1990s, has fallen substantially, as has the number of young Caucasians studying in universities in Saudi Arabia, Egypt and Syria⁸. Another significant factor is the conviction shared by Caucasian Muslims that the Islam of their region is exceptional, or even superior, within the Islamic world. This makes them somewhat suspicious of ideas that come from the Arab states or Turkey. The anti-'Wahhabi' rhetoric which the Russian authorities and media have increasingly employed since 1999 also adds to the strengthening of these moods.

The key factors that have fuelled the development of militant Islam in the Caucasus are internal: the systemic crisis that affected the North Caucasus follow-

⁸ Moreover, many residents of the North Caucasus who left for Muslim states in the 1990s (most of them were followers of Islamic fundamentalism), chose not to return after their studies were completed, fearing repression. Many of them have settled in Egypt, Saudi Arabia, Syria, and the United Arab Emirates. The number of people studying abroad decreased after numerous Muslim secondary schools and universities were opened in the North Caucasus (the largest being in Grozny and Makhachkala).

ing the collapse of the Soviet Union and escalated in the late 1990s; the development of pathological political systems involving clans, organised crime gangs and deeply-rooted institutional corruption, and finally the policy of force that Moscow has consistently used towards the North Caucasus ever since Vladimir Putin came to power. The escalation of nationalist and xenophobic moods in Russia in recent years has also played its role.

1.1. Islam as a response to the crisis of the state

For most of the residents of the North Caucasus, the collapse of the Soviet Union was a genuine tragedy, as they had come to identify strongly with this system; even though it had been imposed by force, it was eventually widely accepted. The Soviet system restricted people's personal liberties and repressed dissenters, but – especially in the 1960s, 1970s and 1980s – it guaranteed people's personal safety, material stability, the possibility of self-fulfillment within the limits set out by the state, and – last but not least – it offered an orderly view of the world⁹. The unstable 1990s brought the disintegration of the state structures in the Caucasus, strengthened people's confusion and insecurity, and made them search for spiritual authorities as well as new ideologies that could at least guarantee some basic social order.

Initially, it was nationalist ideas that won great popularity, the most prominent example being the Chechen national liberation movement and the national movements within other ethnic groups in the Caucasus. This resulted in the escalation of ethnic tensions throughout the region, and in the case of the Ingush and Ossetians it even brought about a brief armed conflict¹⁰. However, by the late 1990s, nationalist ideas gradually receded. One of the reasons for this change was the failure of the idea of the Chechen independence movement, after two

⁹ Despite the widespread conviction that anti-government opposition in the Caucasus had existed throughout the entire Soviet era, the Soviet system was universally accepted there (once the Stalin period of the Great Terror was over). North Caucasian mountain peoples volunteered in large numbers to join the Soviet army during the Soviet intervention in Afghanistan. The acceptance of the Soviet system also prevailed among Chechens and other deported nations. For more, see Valery Tishkov, *Obshchestvo v vooruzhonnom konflikte. Etnografiya chechenskoy voyny*. Nauka, Moscow 2001.

¹⁰ Ethnic tension in the 1990s in Dagestan, Kabardino-Balkaria and Karachay-Cherkessia could have broken into open conflicts on many occasions.

brutal wars and failed attempts to build Chechen statehood (during the two periods of Chechnya's actual independence, 1991-1994 and 1996-1999). Another reason was the Kremlin's policy of centralisation under Putin. Finally, many former leaders of nationalist movements became incorporated into ruling elites, and therefore lost their interest in escalating ethnic conflicts (such as the Kadyrovs, father and son, in Chechnya, and many former nationalist activists from Dagestan who today hold high-ranking positions). Nationalism failed to solve problems crucial for the region's residents (such as unemployment, corruption, escalating crime, inoperative systems of education and health care), while it added inter-ethnic and inter-regional conflicts to the existing problems.

In the face of the failures of communism, fading nationalism and widespread incomprehension of Western traditions (the Caucasus people did not accept them, and were convinced that they were incompatible with their culture), Islam, including its radical militant version, emerged as the only comprehensible alternative ideology, being at the same time deeply rooted in local tradition and culture. The growing popularity of Islam also stemmed from its international and universal character, so that it could replace Soviet internationalism on one hand, and offer an attractive and unifying ideology for the multi-ethnic Caucasus society, on the other.

Islamic fundamentalism also attracted people in the Caucasus with its expansiveness and spontaneity. In the eyes of many, it offered a chance for political and social stabilisation by presenting an order based on *Sharia* law that comprised all areas of activity, and by declaring that this order would be ruthlessly implemented. This was particularly important in the case of Chechnya, which had been devastated by two bloody wars of the 1990s, causing great casualties, substantial economic losses and the disintegration of traditional social relations, as demonstrated by the spread of prostitution, alcoholism and drug abuse.

Two more reasons for the popularity of Islamic fundamentalism are the culture of violence which is deeply engrained in Caucasian tradition, and vivid memories of the Caucasian wars of the nineteenth century and subsequent anti-Russian rebellions, which modern ideologists of radical Islam present as *jihād*, and not struggles for national independence (today's *jihād* is presented as the direct continuation of those struggles).

Another important factor in the radicalisation of the Caucasian Muslims, albeit not a decisive one, was the escalation of nationalist and xenophobic moods in Russia that were directed mainly against people from the Caucasus and Muslims. The hostile attitudes of the Russian public, and the increasingly frequent acts of aggression aimed against non-Russians (mostly migrants from the Caucasus and Central Asia) are the source of anti-Russian moods in the Caucasus, and have contributed to the growing influence of Islam, including its radical forms¹¹.

1.2. Radical Islam as a way of striving for social justice

One of the main reasons for the growing popularity of radical Islam in the region is the fact that it propagates the idea of a struggle for social justice. The ideologists appeal for the overthrow of secular authorities and the introduction of *Sharia*, justifying this by both religious obligations (Muslims should not live in a state governed by ‘infidels’), and vehement criticism of the political, social and economic system in the Caucasus republics, stating that it cannot be repaired, and should be replaced by a form of government based on Muslim law *Sharia*.

Such appeals find a favourable reception in the North Caucasus republics, as most of the region’s societies are extremely critical of the political system that has formed there following the collapse of the Soviet Union. This system is based on local clans and organised crime gangs, and operates mostly on the basis of informal personal relations¹². It does not permit any economic or social activity independent of the authorities, let alone freedom of speech or democratic elections. The political systems of the North Caucasus republics are also character-

¹¹ The Moscow Bureau for Human Rights (antirasizm.ru) monitors and gives voice to the manifestations of ethnic, racial and religious aggression in Russia. According to their data, 215 such attacks were committed in Russia in 2009, with 74 killed (including 15 people from the Caucasus). 120 people were killed in 2008. <http://antirasizm.ru/index.php/mbhr-chronicle/207-mbhr-english-resume-2009>.

¹² Authority is usually concentrated in the hands of several clans (based on ethnic and territorial principles), who distribute the spheres of influence in the administration and the economy among themselves. Often the state structures and the criminal circles intermingle (for example, witness the influence of the so-called ‘alcohol mafia’ in North Ossetia), and dealings such as the ‘sale’ of state positions are widespread.

rised by brutal violence as a means of eliminating real or alleged rivals¹³. Systemic corruption is deeply rooted in all spheres of life (for example, staffing policies in the state administration and the institutions of force, education, health care, etc.). The older generation, which was brought up in Soviet times and is used to being loyal to the state, usually responds to this pathological system by adapting to it. However, many young Caucasians do not accept the situation in their republics, choosing either to emigrate (usually to Moscow or other large Russian cities), or to join the Islamic militants.

The views of the Islamic fundamentalists, principally the radical Salafis, contrast with the stance of the official clergy and the leaders of the influential Sufi brotherhoods; the latter actively support the authorities, cooperate with them and call on people to be loyal, thus granting the ruling elites religious consent for wielding power. Moreover, many Muslim leaders have become embroiled in political and business dealings, thus becoming part of the system. This discredits so-called 'traditional' Islam in the eyes of many young people, pushing them towards Salafis, who criticise the official clergy, and the Sufi leaders, for having abandoned 'pure' Islam. An additional factor that attracts young people to Salafi leaders is the latter's excellent knowledge of Islam (compared to the Sufi), which they often acquired during their studies abroad, as well as their non-conformism and rejection of traditional authorities.

1.3. The policy of force and the radicalisation of the Caucasian Salafi movement

One of the main grounds for radicalisation within fundamentalist circles is the policy of the federal and republican institutions of force (the *siloviks*), carried out as part of anti-terror operations. Initially, the *siloviks*' actions were concentrated in Chechnya (the second Chechen war broke out in the republic in autumn 1999), but gradually they spread into other republics, mainly Ingushetia, Dagestan

¹³ An illustration of the use of brutal violence is the activity of Chechen military squads subordinate to President Ramzan Kadyrov, who (probably on his orders) have assassinated his political enemies such as Movladi Baysarov and the Yamadayev brothers. Another example was Ali Kaitov, the son-in-law of the Karachay-Cherkessian President Mustafa Batdyev. On Kaitov's order, seven people were murdered in 2007, including a member of the republic's parliament. Kaitov thus sought to take over the local cement plant, the major enterprise in the republic, which was controlled by a rival clan.

and Kabardino-Balkaria. The powers of the *siloviks* (firstly the federal army, and later also the troops of the Ministry of Interior and the secret services) for acting in the North Caucasus were greatly strengthened by the Kremlin. They received a practically arbitrary right to define what ‘Wahhabism’ is and who a ‘Wahhabi’ is. As a result, the war on terror began evolving from fighting militants to full-scale repression. This affected the families of militants, independent Muslim circles (mainly Salafis; in this field, the *siloviks* were supported by the official clergy, who also perceived Salafis as a threat), and many ordinary zealous Muslims or even bystanders (mainly young men).

Part of the *siloviks*’ anti-terror campaigns involved the pacifications of villages (*zachistki*), and the murders of civilians and captured militants. Arrests without trials, kidnappings, rapes, tortures to extort testimony, and plunder became a common practice. Russian officers also committed acts that offended religious feelings (damaging the Quran, entering mosques while armed and without removing shoes, arresting people during prayers), which enraged the local believers¹⁴.

The consequences of the disproportionate use of force and blind terror were disastrous. The underground armed organisations grew more radical both in terms of ideology (the Chechen militants definitively abandoned nationalism, switching to the ideology of *jihad*) and tactics (the militants adapted terrorist methods, including suicide attacks). Moderate Salafi circles grew more marginalised, and became radicalised. The majority of Salafis, who had previously opposed *jihad*, joined the militants or fled the Caucasus (mainly to large Russian cities)¹⁵. Another consequence of the repressions was the increasing social support for *mujahideen*, mainly among young people. Many people who had previously been distant from fundamentalist ideas started joining the militants, guided not so much by ideological motives as by the desire to take revenge for the harm suffered

¹⁴ Detailed information on the repressions in the North Caucasus can be found on the website of Memorial, the best-known Russian human rights organisation (www.memo.ru). The situation in the Caucasus and the violation of human rights are also described in reports by international organisations (such as Human Rights Watch).

¹⁵ For example, the Salafi leaders from Kabardino-Balkaria (such as Musa Mukozhev and Anzor Astemirov) first tried to act publicly and make contacts with the authorities to persuade them that the repression of young Muslims from the Salafi community was counterproductive. Later, fearing arrests, they joined the underground, eventually enlisting in the militants’ ranks.

from the *siloviks*. Caucasian tradition requires taking bloody revenge for being hurt or humiliated; otherwise one's whole family is in disgrace.

The disastrous results of the *siloviks*' policy in the Caucasus are best illustrated by the armed action organised by Salafis in Nalchik, Kabardino-Balkaria in October 2005, and by the developments in Ingushetia as of 2001. In Nalchik, the hitherto moderate Salafi community, which had endured brutal repression by Moscow's forces, launched a military action in the capital of Kabardino-Balkaria. This was not an action of sabotage by a terrorist group supported by international Islamic terrorists, as presented by Russian propaganda; rather it was an act of desperation by young Muslims, who were completely unprepared for military engagement. As a result of the day-long clashes in Nalchik, the insurgents were decimated (over 90 were killed), while the institutions of force suffered much fewer losses.

The *siloviks*' policy in Ingushetia has brought about even more disastrous results. Despite the ongoing war in neighbouring Chechnya, this republic was relatively stable under the president Ruslan Aushev, whose policies were quite independent of the Kremlin. The situation changed after Aushev was ousted from power by Moscow in April 2001. He was replaced with Murat Zyazikov, an irresolute politician lacking any charisma and social support, albeit one who was fully loyal to the Kremlin. Following Zyazikov's appointment, Ingushetia became a real (albeit informal) site for the anti-terror operation, which resulted in additional units of the army, the Ministry of Interior and the Federal Security Service being deployed in the republic. Initially, their repressions hit those Chechen refugees who had remained on Ingush territory, but very soon Ingush society as a whole started suffering from their despotism. Peaceful protests and appeals to Moscow, organised by the opposition grouped around Magomed Yevloyev (the founder of an immensely popular website ingushetiya.ru, which was independent of the authorities) and Maksharip Aushev, remained fruitless. Both the leaders of these protests were later murdered¹⁶.

¹⁶ Yevloyev was murdered in August 2008 on his return from Moscow to Nazran. He was arrested in the airport by the officers of the Ingush Ministry of the Interior, and shot dead in their car.

As a result, armed Islamic underground emerged in the republic, later growing stronger and more radical and undermining Ingushetia's stability. Currently, Ingushetia is the least stable republic in the North Caucasus; skirmishes and terrorist attacks occur there on a daily basis¹⁷. The Ingush president Yunus-Bek Yevkurov, who took office in October 2008, has ever since tried to curb the *silovik*-inspired lawlessness and hold a dialogue with society. Despite his efforts, the authorities have failed to bring the situation under control, and are helpless at dealing with the armed Islamic underground whose popularity is increasing.

Even though the *siloviks* have declared that their actions are intended to stabilise the situation in the North Caucasus and crack down on the militants, the continuing instability is in fact in their own interest. It helps them to obtain greater financial assistance from the federal budget, engage in illegal business (including racketeering) and grants them additional competences to fight terrorism, thus enhancing their political influence. Pursuing their own interests, the institutions of force try to overstate the problem of the 'terrorist threat' in the Caucasus, or even to provoke events in order to prove that their powers must be extended to combat these threats successfully.

Oddly enough, the situation in the Caucasus often boiled over when things were going in a direction that was unfavourable to the *siloviks*. For example, April 2000 brought the prospects of peace talks with the Chechen militants, thanks to the then Ingush President Ruslan Aushev, who mediated between the members of the Russian State Duma and President Aslan Maskhadov's envoys. Several weeks later, a column of federal troops was suddenly attacked in Ingushetia (previously, the militants had operated exclusively on Chechnya's territory), and 19 Russian soldiers were killed. The Russian military immediately publicised this incident in the media, and further talks with the separatists' representatives were blocked. It also appears very likely that it was the *siloviks* and not the militants who organised the assassination of Chechnya's president Akhmad Kadyrov (May 2004), whose powers had been systematically extended by the

¹⁷ Among the most spectacular terrorist attacks in Ingushetia in 2009 were the attempt to assassinate the president of the republic Yunus-Bek Yevkurov in June 2009 (he was badly wounded), and a suicide attack on the Nazran police headquarters, which saw 30 killed and 300 wounded (August 2009).

Kremlin as part of their so-called 'Chechenisation' policy. Kadyrov's assassination was probably the *siloviks'* attempt to block the process of strengthening the Chechen authorities¹⁸. An unexpected series of terrorist attacks and clashes broke out in Chechnya, Ingushetia and Dagestan in mid-2009, immediately after President Dmitry Medvedev lifted the anti-terror regime in Chechnya, a move which ran counter to the *siloviks'* interests.

Further proof that it is the federal institutions of force which are deliberately destabilising the situation in the region, is that the persecution and repression often affect moderate Salafi leaders who are actually trying to stop young Caucasian Muslims from joining the militants. Another object of repression are the esteemed leaders of the civic society (who are not necessarily Islamic-oriented), who have been seeking to establish dialogue between the authorities and the general public. These include the director of the Islamic Institute in Nalchik, Ruslan Nakhushev; the prominent Islamic scholar from Dagestan, Murtazali Magomedov; the above-mentioned activists of the Ingush opposition (all of whom were murdered, probably by the institutions of force); the moderate Salafi leader from Karachay-Cherkessia, Muhammad Karachay (who fled to Moscow fearing further repression), and two famous young Muslim intellectuals from Dagestan, Yasin Rasulov and Abuzagir Mantayev (persecution prompted them to join the militants; they died several months later).

2. The 'Caucasus Emirate'

Today, the Islamic militants represent a serious ideological and military force in the North Caucasus, and pose a major threat to the region's stability. Since autumn 2007 they have acted under the aegis of the 'Caucasus Emirate' (*Imarat Kavkaz* in their terminology) – a virtual Muslim state comprising all the North Caucasus republics and parts of the Krasnodar and Stavropol Krai. This concept

¹⁸ Victor Uverov, Kto ubil Kadyrova?, <http://analysisclub.ru/index.php?page=putin1&art=1391>; Mairbek Taramov, Kto ubil Akhmada Kadyrova?, <http://www.kackad.com/article.asp?article=542>; Yelena Rudneva, Bez uchastiya spetssluzhb Kadyrova bylo ne likvidirovat, http://www.gazeta.ru/2004/07/19/oa_127444.shtml; interview with Yulia Latynina, a journalist specialising in the Caucasus, <http://www.yulialatynina.by.ru/publ/echomsk2004-08-21.htm>.

was first mentioned in a 'decree' issued by the militants' leader Dokka Umarov, the successor to Abdul-Khalim Sadulayev and Aslan Maskhadov, who uses the title of the 'emir of the Caucasus'. The 'Caucasus Emirate' is a successor to the 'Chechen Republic of Ichkeria' (of which Umarov was president), an internationally unrecognised Chechen state which emerged following the Chechen separatists' 1999 declaration of independence¹⁹. In the militants' own rhetoric, the Emirate is also presented as a successor to the state or quasi-state organisms existing in the northern Caucasus in the nineteenth and early twentieth centuries, such as the Imamate of Shamil (19th c.) and the North Caucasian Emirate governed by Najmuddin Gotsinsky, that existed for a few years after the Bolshevik revolution.

In fact, the entire 'Caucasus Emirate' probably comprises no more than several hundred members (several thousand at the very most) in the whole region. It is an underground Islamic armed organisation engaged in *jihad* against federal and republican authorities; its declared goal is to establish an independent state in the North Caucasus, and to fully base its political system on *Sharia* law. Even though the militants have declared that the structures of the 'Emirate' (armed groups, *Sharia* court) are the foundations of a future Islamic state, they have done nothing to actually make the underground state work (such as taking legal decisions concerning the population, the collection of taxes, or designating representatives to individual towns and villages)²⁰. On the other hand, the *mujahideen* squads that comprise the 'Emirate's army' operate in all the republics of the region, particularly Ingushetia, Chechnya and Dagestan. Even though they are subordinate to the 'Emir' and swear an oath to carry out his orders, they have an autonomous structure and their own command, and enjoy considerable independence from the central command with regard to tactics²¹.

¹⁹ The Chechen Republic of Ichkeria was a quasi-independent state in 1991-1994 and 1996-1999, when it remained out of Moscow's control.

²⁰ They extort money from rich businessmen and high-ranked officials, some of whom pay the 'protection fee' of their own will to win the militants over, in case the latter one day seize power. For more, see 'Brat Dokka Umarova: boyevikov snabzhayut vlasti Chechni', <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/164705/>.

²¹ An important link in the militants' command structures is the council (*shura*), comprised of the most influential military and ideological leaders that advises the Emir on all important issues and whose opinion the Emir must take into consideration.

The characteristic feature of the ‘Caucasian Emirate’ is its international coverage – the mujahideen squads represent all the North Caucasus’s ethnic groups (Chechens, Ingush and Dagestanis prevail) as well as other – albeit much less numerous – nations of the former Soviet Union (mainly Azeris, and Russians who have converted to Islam). The militants’ rhetoric focuses on the egalitarianism and the brotherhood of all Muslim nations, and tries to play down ethnic differences and conflicts. Thus, the militants are actually the only political force in the Caucasus which is attempting to overcome ethnic and clan divisions – in contrast to the Russian state, which seeks to strengthen these differences.

Apart from the purely military leaders (such as Dokka Umarov, a veteran of the two Chechen wars, and Akhmad ‘Magas’ Yevloyev, the leader of the Ingush militants), the Caucasian *mujahideen* also have their own ideologists who enjoy great esteem and influence (such as Said Abu Saad, Anzor Astemirov, Supian Abdullayev, and the exiled Movladi Udugov and Bagautdin Kebedov)²². The ideology they propagate is extremely radical, and applies to all spheres of life – religion, politics, and social issues, including morals. This seems to justify the comparison of the ‘Caucasus Emirate’ to the most radical groups and currents within the world of Islam, such as the Saudi Wahhabi, the Taliban and al-Shabab, a Somali tribal militia²³.

The Caucasian *mujahideen* engage in both military and ideological war, which are equally important in their strategy. In their attacks, the *mujahideen* mainly target the representatives of the republican institutions of force (mainly the police), as they are a much easier and more important target than the federal army or the Ministry of Interior troops (the *mujahideen* only occasionally attack the federal forces). The militants’ ideologists also demand that the internal enemy

²² The most influential of these ideologists was Said Abu Saad, a.k.a. Said al-Buryati (Buryatskiy). His real name was Alexandr Tikhomirov and he was an ethnic Buryat who converted to Islam. For years, he was the best known Salafi preacher in the post-Soviet area. In 2008, he engaged in jihad in the North Caucasus. His preachers were immensely popular among young Caucasian Muslims. In March 2010 he was shot in Ingushetia during a skirmish with Russian soldiers. March 2010 also saw the murder of Anzor Astemirov, another important ideologue of *jihad* in the Caucasus.

²³ For more, see Ruslan Kurbanov, Talibanizatsiya Kavkaza, <http://www.russ.ru/pole/Talibanizaciya-Kavkaza>.

is crushed first (these are described as *munaḥiq*, the ‘hypocrites’, false Muslims, dissenters from the faith), and only then can they proceed to fight the *kafir* (the ‘infidels’) who are occupying the Muslims’ land. The *mujahideen*’s most common method of attack is planting bombs, raking police stations with machine-gun fire, and murdering officers and representatives of the official clergy whom they consider to have betrayed Islam. Recently, the militants have adopted the ‘suicide attack strategy’ which reached its peak in summer 2009, when 10 attacks were carried out in Chechnya and Ingushetia. The *mujahideen* consider themselves to be guardians of Muslim morality, and so they organise attacks on off-licences, brothels, gambling houses (gambling is strictly forbidden and punished in Islamic law) and fortune-tellers. Moreover, cases have been reported of ethnic Russians being assassinated in Ingushetia; the *mujahideen* have also repeatedly warned that they would eliminate Orthodox clergymen suspected of cooperating with the Russian secret services.

Following the terrorist attack on the school in Beslan (September 2004), the militants quit taking hostages, probably because these tactics inflicted heavy casualties in their ranks, and also proved unsuccessful as the Russian authorities were unwilling to make any concessions. The militants also avoid attacking strictly civilian targets, trying not to antagonise the general public (although many civilians did die accidentally in such attacks).

The ideological war is fought mainly on the Internet; the militants rarely use traditional forms of propagating their ideas, such as distributing leaflets. Their main medium is the Internet, because online access in Russia is easy (it can be accessed by mobile phones), and because the militants’ main social base are young people, often teenagers. On numerous websites that are probably administered from abroad (such as kavkazcenter.com, hunafa.com, jamaatshariat.com), as well as global sites (such as youtube.com) the Islamic ideologists issue short films of military actions, the speeches of preachers and the militants’ leaders, interviews with ordinary *mujahideen*, lectures and texts on Islam, and even instructions on how to fight, give first aid, and avoid detection while using the web. There are many Internet forums whose participants sympathise with the *mujahideen*, although they do not personally engage in *jihād*. Such portals and forums are immensely popular with the Caucasian youth, who treat militants as heroes and idols. Even though there have been hacker attacks on the *mujahideen* websites, the secret

services have failed to stop the propagation of radical Islam by this means, as many representatives of the authorities and official clergy have admitted.

The links between the 'Caucasus Emirate' and international Islamic terrorist groups are obvious, although they are more ideological in nature than material. The ideologists of the 'Emirate' maintain that the North Caucasus is a global arena of *jihād*. They openly sympathise with radical groups within Sunni Islam (including terrorist groups). News from other parts of the world (Afghanistan, Pakistan, Somalia and the Middle East) is published on the militants' websites as often as reports from the Caucasus itself. The ranks of the Caucasian *mujahideen* are bolstered by volunteers from Islamic states (mainly Turkey and Arab countries), and their methods of fighting are clearly influenced by international terrorist organisations (as evidenced by the use of suicide bombers, which had previously been unknown in the Caucasus).

However, it would be a mistake to simply treat the 'Caucasus Emirate' as an integral part of the al-Qaeda network. Despite its links to international terrorist groups, the armed Islamic underground in the Caucasus is an endogenous phenomenon that arose and developed due to internal factors. From the perspective of the world leaders of *jihād*, the North Caucasus is a periphery of the global struggle, and so the material support (finances, arms) and involvement of overseas *mujahideen* in the Caucasus are rather insignificant. Most of the funds for Caucasian *jihād* comes from racketeering (militants force local businessmen and high-ranking officials to pay them), as well as from voluntary donations by sympathisers. Individual groups are sometimes supported by local clans who use the *mujahideen* to fight their rivals.

3. Is an Islamic revolution possible in the North Caucasus?

The armed Islamic underground poses a serious threat to the North Caucasus's security and stability, and is currently the most important military and ideological adversary of the Russian government in the region. Having said that, in the short-term perspective, the *mujahideen* do not seem likely to trigger off a military conflict on a broader scale, spark off a spontaneous Islamic revolution, or carry out a coup and seize power in one of the North Caucasus republics. One of the

reasons is the huge disproportion of power between the militants and the Russian military stationed in the region; the latter can suppress any such uprising. But even more importantly, the ideas promoted by the Islamic underground seem completely utopian, as they do not enjoy the necessary social support. Both the militants themselves and their ideas of establishing an independent Islamic state in the Caucasus enjoy the support of no more than a small percentage of the region's population²⁴. Even though the political and social influence of Islam has been steadily increasing since the collapse of the Soviet Union, this has not automatically developed into support for Islamic fundamentalism or militant Islam. Contrary to the widespread conviction (generated by the two Chechen wars) that there are strong separatist tendencies in the Caucasus, these are rather marginal outside Chechnya. The Caucasus's inhabitants are strongly associated with the Russian state; most of them are in favour of the secular state, and would not replace the current legal system with *Sharia*.

Most of the Caucasian republics' inhabitants are either afraid of the *mujahideen* or support their struggle passively. The secular ruling classes are anxious about the possible changes that the *mujahideen* would introduce if they seized power. The general public is afraid that the militants will provoke retaliatory actions from Moscow which will escalate the chaos and tension in the region; for example, residents of Ingushetia and Dagestan are anxious that the anti-terror regime may be extended to their own republics. The fate they want to avoid is that of Chechnya's – Chechen society has been deeply affected by both the separatists' actions and the Russian authorities' policies since the early 1990s. Passive, silent support for the militants' activity in most cases does not imply helping them in any way. This support stems not so much from any acknowledgement of the militants' ideology, as from the fact that the militants target the publicly hated authorities (and principally the officers of the institutions of force).

The armed Islamic underground seems incapable of triggering off an Islamic revolution in the near future as this movement lacks a mass dimension; it can in

²⁴ No public opinion polls concerning this issue have been conducted. The author of the study has drawn his own conclusion about the level of support for the idea of militant Islam in the region on the basis of his own observations in the field, as well as numerous interviews with experts, scholars, journalists, Islamic leaders and ordinary people, which he has conducted during his frequent study trips to the North Caucasus between 2003 and 2009.

fact be described as rather narrow in its appeal. Its main social base is the youth (including teenagers) who are particularly susceptible to the mujahideen's rhetoric, published mainly via the Internet, while there are rather few sympathisers of Islamic fundamentalism among the middle and older generations. The *mujahideen* recruit most of their members from among the young people. Despite active propaganda, the number of people taking active part in *jihad* in the individual republics does not exceed several dozen, the maximum being several hundred (even in Chechnya). Some more people sympathise with the militants and help them obtain information, funds, food, clothes, etc; however, usually they are not motivated by ideology, but rather by family ties with the militants. The deeply-rooted tradition of Caucasian family life obliges them to provide their relatives unconditional support, even if it entails infringement of the law²⁵.

The militants are quite successful in organising terrorist attacks, murdering representatives of the institutions of force and attacking police headquarters, which increases the chaos and instability in the region. Nevertheless, they do not have sufficient potential to carry out war on a mass scale comparable to the Chechen wars of the 1990s. Even though the *mujahideen* have their own ideologists, they have not developed any plan of action for taking over power in the Caucasus republics (or at least on any part of their territory), neither do they have the necessary human resources. Even if they succeed in overthrowing the current authorities, it will inevitably lead to chaos comparable with the period when Chechnya was beyond federal control (1996-1999). The militants must be aware of the mentioned drawbacks, as they do not seem to have attempted to trigger off a rebellion in the region. Their current tactics boil down to broadening their social base and destabilising the situation in the Caucasus, while at the same time avoiding any casualties in their ranks. The declared establishment of an independent Muslim state in the Caucasus has been postponed until some indefinite future.

²⁵ In the Caucasus, it is much more likely that a hiding militant will be helped by his distant relative who works in the local police (and whose task is to fight the *mujahideen*), rather than by some very religious Muslim who is not related to him.

II. The North Caucasus as an 'alien enclave' within Russia

The militant Islamic movement in the Caucasus cannot – and within the foreseeable future, will not – be able to bring about any change in the region's political *status quo*. Still, its role in influencing the region and its future has been emphasised by both the Russian authorities and many experts specialising in the Caucasus. This is mainly due to the spectacular, attention-grabbing attacks and military actions which the militants organise. Another reason is the attitude of the Russian authorities (mainly the institutions of force), who overestimate the threats posed by the militant Islamic movement. In this way, Moscow attempts to mask its inefficient policy in the Caucasus, and to put the blame for the difficult social, economic and political situation in the region on mythical 'international Islamic terrorists'. In addition, the authorities attribute almost every military incident in the region to the militants, whereas acts of terror are equally often used by the local clans as a means to solve all kinds of disputes.

Meanwhile, the militant Islamic movement cannot be analysed without examining another phenomenon that is much deeper and broader in nature, albeit less spectacular and probably unnoticed by the authorities – namely the widening civilisation gap between the North Caucasus and Russia proper. The militant Islamic movement in the Caucasus is merely one of the symptoms of this process, although the most radical and obvious.

1. The region's modernisation in Tsarist and Soviet times

The Russian conquest of the northern Caucasus in the mid-nineteenth century resulted in the inclusion of this peripheral region into the European orbit of influence. This initiated the region's integration with other parts of the Russian Empire and its modernisation, both in terms of technology (the construction of roads, railways, factories, cities, the establishment of hospitals and secular schools, the installation of electricity and gas, etc.) and social development (education, introduction of the state legal system instead of customary law and *Sharia*, the development of secular elites, the formation of the modern Caucasus nations, etc.). These processes were accompanied by the introduction into the public space of the Russian language, that was gradually replacing Arabic

and local languages (mainly Turkic languages), and by the arrival of Russians who formed the foundations of the intelligentsia, blue- and white-collar workers.

The modernisation processes were stepped up in the Soviet period, when the region was unified with the rest of the USSR, public life was completely secularised, and the influence of Islam on everyday social life drastically reduced. In many regions (the republics of the western Caucasus, southern Dagestan) Islam almost disappeared, even from rituals and private family life²⁶. The nature of the Soviet modernisation and integration was twofold. Initially these processes were imposed from above by the Soviet authorities, who often used brutal repression on a mass scale (such as the displacement of the mountain peoples to the plains, the deportation of entire nations to Central Asia during the Second World War, war on religion, the closure of mosques, the liquidation of *Sharia* courts and the Muslim education system, collectivisation, etc.). These moves incurred resistance from the traditional Caucasian communities and resulted in many rebellions and military uprisings that lasted until the Second World War²⁷. Over time, the modernisation processes became more voluntary and spontaneous; most of the Caucasus's inhabitants accepted the region's affiliation to the Soviet Union, and even began to identify with this state.

The process of modernising the Caucasus and integrating it with the rest of Russia was rapidly interrupted by the collapse of the Soviet Union, for which the societies of the North Caucasus were completely unprepared²⁸. This became the turning point when both processes were aborted, and eventually reversed.

²⁶ The Bolsheviks were aware of Islam's potential in the Caucasus, and sought social support in the region, so they refrained from fighting Islam in the very beginning. In the 1920s, *Sharia* courts operated in the region and passed sentences in the name of the Soviet authorities; mosques and Muslim schools operated unrestrained. Bolsheviks only started fighting Islam openly at the turn of the 1930s.

²⁷ The last such uprising broke out in 1940 in the mountainous Chechnya. It was led by Khasan Israilov and Mairbek Sharipov. The insurgents became active following the outbreak of the German-Soviet war in 1941, which was later used by the Soviet authorities to accuse the Chechens of alleged collaboration with the Nazi Germany. Chechens and the Ingush suffered the collective punishment in February 1944 when they were massively displaced to the Central Asia.

²⁸ Unlike the Baltic States or Georgia, there were no independence-seeking movements in the North Caucasus after the Second World War, and only a few dissidents were active.

2. The collapse of the Soviet Union and the systemic crisis in the Caucasus

The collapse of the Soviet Union exposed the impermanence of the integration and modernisation processes implemented by the Tsarist and Soviet authorities. In the early 1990s, the region was hit by a profound systemic crisis which affected the spheres of politics, ideology, economy and social affairs. The disintegration of the Soviet empire triggered political instability in the North Caucasus (principally, the Chechen wars), a sudden decline in living standards, and an economic crisis which in extreme cases (mainly mountainous and rural areas) led to a return to a barter economy. A visible degeneration was noted in the health care system, social welfare and system of education, where corruption spread on a scale incomparable to any other region of the Russian Federation. Over some periods of time (especially in the 1990s) in some of the republics, such as Chechnya, Ingushetia and Dagestan, state structures practically ceased to exist. As a result, the legal system and state institutions lost their authority, while the officials, police and courts were perceived even by ordinary people as tools of repression.

Another important reason for the growing civilisational distance between the Caucasus and Russia is Moscow's policy with regard to the region. Since the collapse of the Soviet Union, the attempts to integrate the region with Russia proper which had been undertaken ever since the mid-nineteenth century, were dropped completely. Instead, the Russian government's policy has been oscillating between two extremes: ignoring the region completely, and brutal intervention. This point is best illustrated by the case of Chechnya: depending on the period and the need related to internal Russian developments, the republic was either allowed to drift for itself (as in 1991-1994), or was the subject of military invasion (in 1994 and 1999). Moscow has carried out a similar policy with regard to all the North Caucasus republics, paying closer attention to them only when terrorist attacks or the assassination of high-ranking politicians occur. Moscow also seeks to isolate the region from the external world, and supports the local authorities who in return have to be loyal to the Kremlin and provide relative stability in their republics. The local elites' rule is based on corruption, nepotism, relations among clans and organised crime gangs; any signs of independent media, civil initiatives or reformist Islamic activity are countered.

From the perspective of the Russian political elites and Russian society at large, the Caucasus appears as a peripheral region, an 'inner enclave', and a territory that brings Russia nothing but trouble. The inhabitants of the Caucasus, most of whom are loyal towards the Russian state, are perceived as strangers, second-class citizens, representatives of an alien civilisation, and even as enemies, militants or terrorists. Many Russian nationalist and xenophobic circles and organisations call for 'getting rid' of the region, separating it by a '*cordon sanitaire*' and the removal of people of Caucasian nationalities from Russia proper. As the authorities remain almost completely passive in this respect, Russian nationalist gangs step up their activities, attacking emigrants from the Caucasus, among others.

The reaction of many Caucasus inhabitants to the situation that developed following the collapse of the USSR was initially a feeling of rejection and frustration. Over time, the Caucasus's inhabitants began returning to their traditions and archaic social relations, as well as Islam, including in its most radical militant forms.

3. Specific characteristics of social processes in the Caucasus

The process of the civilisational separation of the Caucasus from the rest of Russia, which has been ongoing since the collapse of the USSR, has resulted in a partial return to the social relations existing in the region prior to the Bolshevik revolution, and in many respects, even prior to the Tsarist conquest. The main sign of this is the continuing re-Islamisation of social life, as exemplified by the systematically increasing religiousness, the rising authority of religious leaders, Islam's increasing position in public life and its influence on social and political issues. It is important to note that so-called 'traditional Islam', dominated by the Sufi brotherhoods that are the stronghold of conservative Islam in the region, prevails in the North Caucasus. Traditional Islam rejects any reformist currents in modern Islam, such as Islamic fundamentalism and modernism. It is characterised by its profound aversion to both the West (which is perceived as a source of all evil), and to other Muslim states, especially those captured by the 'Wahhabi heresy' (Saudi Arabia and other states in the Persian Gulf). The representatives of traditional Islam – imams, Sufi sheiks, famous preachers –

and their Islamic media and universities popularise a version of Islam that is ossified, irrational, hostile towards free debates, focused on traditional rituals, advocating the thoughtless acceptance of religious dogmas and subordination to religious authorities who question the achievements of science (such as the theory of evolution) or medicine²⁹, and which is intolerant of other confessions and alternative currents within Islam (such as Shia Islam).

The widening gap between the Caucasus and Russia can also be perceived in the sphere of social relations, which now are governed not so much by the state legal system as by customary law (such as the comeback of the bloody revenge tradition as a way of managing social relations) and *Sharia* law. The increasing popularity of *Sharia* courts (which sometimes operate within the muftiates) directly results from the disintegration of the state judiciary system in the Caucasus. The inhabitants of the region place much greater confidence in *Sharia* judges, who although they act illegally and issue verdicts that lack any sanctions, are held in great esteem, unlike the corrupt state courts, who are loyal to the authorities³⁰. The number of people who want *Sharia* to apply concurrently with state law has been steadily growing³¹.

The significance of family and clan ties has also increased, compared to the Soviet period. People identify more deeply with their family and clan than before, which influences the political situations in the individual republics. For example in Dagestan, the main actors on the political scene are not political parties (although these formally exist), but informal groups based on clan and territorial principles. The members of a given clan usually originate from one *jamaat* – a village or several villages that had constituted a social and political community before the Russian conquest. In Soviet times the clan phenomenon also existed, although it was much less significant than now.

²⁹ 'Islamic medicine' is very popular – diseases (including serious illnesses, such as cancer) are being treated by the recitation of the Quran and exorcisms. A special clinic specialising in such treatments has even been established in Grozny, under the patronage of the Chechen president Ramzan Kadyrov.

³⁰ People turn to *Sharia* courts for help especially when they seek reconciliation between clans divided by revenge, as well as on issues such as business, debts, inheritance, family matters (divorces, marriages, adoption, family conflicts, etc.).

³¹ 'U nikh tut portrety Putina, Medvedeva, no oni za shariat', an interview with Alexei Malashenko from the Moscow Carnegie Center, <http://www.slon.ru/articles/203931/>.

Another social process whose consequences cannot be overestimated is the marginalisation and decline of the North Caucasus intelligentsia that has formed over the last 150 years. The intelligentsia is strongly identified with the Russian state and culture, and through it with European culture and values. In republics such as Dagestan and Ingushetia, the intelligentsia has been pushed to the periphery of political and social life, and deprived of any influence by the clan and organised crime leaders and conservative Muslim clergy, who have seized power in totality. Chechnya is an extreme case, where the intelligentsia is currently practically nonexistent, as they left the republic during the first and second Chechen wars. At the same time, it is difficult to say that any Muslim intelligentsia is developing (meaning not the Muslim clergy but a secular intelligentsia) in a state that fights any expression of independence³². The development of the Muslim intelligentsia is also hindered by the dramatically low education standards of the Islamic universities in the region; these focus on training future imams for the local mosques.

Another important element in the process of the widening civilisational gap between the Caucasus and Russia is the de-Russification of the region, manifested by both the mass departure of the Russian population who had been the key link of these republics with the rest of Russia³³, and the ever less frequent use of the Russian language in public life. The latter is particularly noticeable in Chechnya, which has become almost mono-ethnic after the two wars. Even though Russian remains an official state language, it is Chechen that is used almost exclusively in the public sphere³⁴. For several years, some representatives of the republic's authorities have raised the issue of switching from Russian to Chechen in the educational system.

³² People who want to retain their personal independence are often forced to emigrate from the North Caucasus. They usually settle in Moscow and other large Russian cities, as well as Middle Eastern states and Western Europe where they seek refugee status.

³³ For example, in 1989 in Chechnya (then Chechen-Ingush ASSR) Russians constituted over 30 per cent of the republic's population, whereas at the moment this figure barely exceeds 3 per cent. Dagestan's population was over 9 per cent Russian in 1989; now it also numbers about 3 per cent.

³⁴ This concerns the media and the statements by the Chechen authorities. When quoted by the central Russian media, they have to be translated into Russian, because they are usually delivered in the Chechen language.

4. The case of the mountainous regions of Dagestan and Chechnya

The territories where the above-mentioned processes are the most advanced are the mountainous regions of Dagestan and Chechnya. Many villages, and even entire districts of Dagestan (such as the Tsumadinsky, Tsuntinsky and Botlikhsky districts) are only formally part of the Russian legal and administrative system. Their main links with the Russian state are salaries, pensions and the units of the Russian military stationed in the region. The social and political system that has developed in the region has little to do with Russia: real power is not in the hands of the state administration officials, but in the hands of imams and the council of elders. The police and the prosecutor's office cannot enter many villages. Social life is successfully (albeit informally) regulated by *Sharia* law: selling alcohol and organising noisy and cheerful wedding receptions is forbidden, and women are obliged to wear scarves, even if they are teachers and police officers.

Similar phenomena can be observed in Chechnya. Interestingly enough, the spontaneous processes that move the republic away from Russia are actually supported by the republic's authorities, who draw on Islam and Chechen traditions in attempts to strengthen their own position. The authoritarian ruler of Chechnya, President Ramzan Kadyrov (who represents the former separatist camp), has semi-officially but consistently introduced elements of *Sharia* law: selling alcohol in the republic is seriously restricted, smoking during Ramadan is forbidden, and women are obliged to wear scarves and Muslim dress. Polygamy is tolerated and even encouraged, as is the investigation of civil law cases by *Sharia* courts. The republic's institutions of force use Islamic symbols along Russian ones, and the basics of Islam are taught at primary schools. Moreover, the republic's authorities are comprised of many former militants and even people involved in introducing *Sharia* in Chechnya between 1996 and 1999, when the republic was out of Moscow's control³⁵.

³⁵ These people include Kadyrov's close associate, the mufti of Chechnya Sultan Mirzoyev; he presided over a *Sharia* court in Grozny between the Chechen wars, which sentenced people to public executions. Ramzan Kadyrov is also supported by those who advocate Chechnya's transformation into an Islamic state, among whom are well-known figures such as the bard of both Chechen wars, Timur Mutsurayev, as well as Bukhari Barayev, who was until recently the militants' representative in Europe. He is the father of Movsar Barayev, who led the seizure of the Dubrovka theatre in Moscow in 2002; Bukhari repeatedly declared how proud he was of his son. Upon his return from Europe, Bukhari was received by the Chechen president, presented with a new car and called 'brother' (the event was aired on Chechen television).

The representatives of the Chechen authorities (including the president himself) publicly disregard Russian law, stressing that Chechnya is in fact governed by its own law, which is a specific mixture of *adats* (local and traditional laws) and *Sharia*. To illustrate this process, it is enough to mention that Chechnya's President Kadyrov and his military units regularly employ the custom of bloody revenge to fight their political enemies, especially the militants. After the terrorist attack that killed his father, the former president of Chechnya, Akhmad Kadyrov, Ramzan declared that he was not interested in an official investigation, as he was going to avenge his father's death according to the 'law of the mountains'. He made a similar declaration after the terrorist attack on the president of Ingushetia, Yunus-Bek Yevkurov, in June 2009³⁶.

³⁶ Kadyrov also justified the murders of Chechen women (who had allegedly behaved unacceptably) by their relatives, claiming that it was compatible with customary law.

III. Russia's 'black hole'

As a result of these processes, the North Caucasus, while formally still a part of the Russian state, is in fact slipping out of the Russian Federation and becoming a foreign body within Russian territory. In all likelihood, the processes of re-Islamisation, de-Russification, and the marginalisation of the secular intelligentsia are irreversible, especially in the cases of Chechnya, Ingushetia and Dagestan. This is a result of the deep social transformation which has been ongoing in the Caucasus over the last twenty years, but also of Moscow's policy with regard to the region, including the use of brutality, the isolation of the region from the external world, and support for the local authorities who suppress any independent social and political activity in their republics. There is nothing to suggest that this policy will change.

The widening civilisational gap between the North Caucasus and Russia is not likely to produce an alternative political system based on local traditions, or on any compromise between the ruling classes and society at large which could in the long term provide stabilisation in the region. There are many negative processes that will prevent this from happening, such as ethnic conflicts, conflicts within Caucasian Islam, the region's isolation from the external world, the marginalisation of the intelligentsia by the clans and organised crime gangs who are in charge of the republics, and the brutal suppression of any signs of opposition and civic society by the local authorities, who are tacitly supported by Moscow. As a result, as described earlier, the region has been plunged into chaos, and is gradually turning into a 'black hole' – a territory that is in fact out of Moscow's control, and where federal authority (and in some cases even the republic's authority) is a mere illusion.

So far, Moscow has been able to prevent any major escalation of the region's conflicts, mainly by using military means and flooding the region with funds from the federal budget. However, in the longer term, the current developments in the Caucasus pose serious threats to Russia. The possible escalation of an economic or political crisis in Russia may result in the '1990s revisited', that is, letting the Caucasus drift and the exploitation of its instability for political purposes on the

domestic arena³⁷. As a result, the situation in the Caucasus may get even tenser, with the prospect of armed conflict. Such a scenario would increase the likelihood of the armed Islamic underground seizing power in the region (or in some parts of it, which seems more probable). In extreme cases (such as the withdrawal of Russian troops from some of the republics), it cannot be ruled out that an Islamic or quasi-Islamic state may be established there, as happened in Chechnya between 1996 and 1999. Should Muslim radicals take control over the region (or at least a part of it), the Caucasus would turn into a safe haven for international Islamic terrorists, which would pose serious threats to Russia, the South Caucasus and Europe.

An alternative scenario for the North Caucasus could arise if Moscow sanctioned the process of emancipating the region and granted it a very special status within the Russian Federation, with a broad autonomy and permission for *Sharia* to be implemented. However, it is rather unlikely that systemic stabilisation in the region is possible according to the Chechen model, which is often presented as a successful example. In Chechnya, Moscow placed all power in the hands of the Kadyrov clan, granting them extensive powers while restricting the competences of the federal institutions of force; in fact, Moscow agreed to the republic's special status within the Russian Federation. This did improve the situation in the security sphere. However, the political system that has developed in Chechnya, even if it is seemingly stable, has contributed greatly to the process of Chechnya's turning into a 'black hole'. This system lacks social legitimacy; it has been developed not through social compromise, but following the actual usurpation of power by one of the Chechen clans. The Kadyrov clan used Moscow's support and applied terror to neutralise their opponents and then either intimidated or 'bribed' the general public. The internal opposition in Chechnya has been suppressed (although not eliminated), and is therefore likely to seek revenge in the future, which in turn may plunge Chechnya into chaos. The 'economic success' of Chechnya (the republic's post-war reconstruction) is not permanent either, as it is based mostly on subsidies from the federal budget and on Kadyrov's system of extorting money from business-

³⁷ The best illustration of how the situation in the North Caucasus was used in Russia's domestic affairs was the case of Vladimir Putin, who used the 'terrorist threat' to take power and reinforce his political position.

men and population. It does not foster the development of the industry, neither does it attract investments or stimulate economic activity at a popular level.

Granting the North Caucasus broad autonomy within the Russian Federation would also require curbing the lawlessness of the federal institutions of force and the corrupt local authorities, who are hated by Caucasian society at large. Repression would have to be stopped, and the moderate representatives of the Salafi community, who would be able to prevent the youth from joining the militant ranks, should be allowed to operate freely. Another necessary change is at least a limited democratisation of the region (partially free elections, freedom of speech and of civil initiatives, free debates concerning the future of the region) and its opening to the external world, above all to international organisations that could support the stabilisation process.

It cannot be ruled out that the Kremlin has the political will to change its policy towards the Caucasus, especially with a view to the approaching Winter Olympics in Sochi in 2014. Some recent decisions may be signs of such a change in approach: the lifting of the anti-terror regime in Chechnya (March 2009), and the establishment of the North Caucasus federal district (January 2010). The new administration is headed by Alexandr Khloponin, who is regarded as an efficient manager and economist, and was formerly the governor of the Krasnoyarsk Krai³⁸. Nevertheless, the efficiency of Moscow's policy will remain seriously undermined by the weakness of the Russian state structures, their centralisation and extensive bureaucracy, on one hand, and the extent of the problems in the Caucasus on the other. Despite some attempts by Moscow, the civilisational gap between the North Caucasus and the Russia proper is likely to keep widening, Islamic fundamentalism is likely to spread, and the region – especially its eastern part – can be expected to continue its transformation into a 'black hole'.

Maciej Falkowski

Mariusz Marszewski

³⁸ For more on the signs of the amendment of Moscow's policy towards the Caucasus in early 2010, see Wojciech Górecki, 'Managers instead of governor-generals? Moscow's new tactics in the North Caucasus', OSW Commentary, March 2010.

Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia

Ośrodek Studiów Wschodnich (OSW) jest instytucją ekspercką zajmującą się monitorowaniem oraz analizą sytuacji politycznej, gospodarczej i społecznej w Rosji, na Kaukazie i w Azji Centralnej, w państwach Europy Środkowej i Wschodniej, w Niemczech oraz na Bałkanach.

OSW powstał w 1990 roku i jest w całości finansowany z budżetu państwa. W 2006 roku Ośrodkowi nadano imię założyciela – Marka Karpia.

Odbiorcami naszych opracowań są przede wszystkim instytucje państwowe: Kancelaria Prezydenta RP, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, ministerstwa i agencje rządowe, a także Sejm i Senat RP.

Szczególnie aktywnie włączamy się w dyskusję dotyczącą polityki wschodniej Unii Europejskiej, wyzwań dla bezpieczeństwa energetycznego oraz procesów transformacji politycznej i społeczno-gospodarczej sąsiadów Polski.

Znaczna część naszych publikacji dostępna jest na stronie internetowej osw.waw.pl

Centre for Eastern Studies

The Centre for Eastern Studies (OSW) is an expert institution that monitors and analyses the political, economic and social situation in Russia, the Caucasus, Central Asia, Central and Eastern Europe, Germany and the Balkans.

OSW was founded in 1990 and is fully financed from the state budget. In 2006 the Centre was named in honour of its founder Marek Karp.

Our studies are addressed mainly to state institutions including the Chancellery of the President of the Republic of Poland, the Chancellery of the Prime Minister, ministries and government agencies, as well as the Sejm and Senate of the Republic of Poland.

We are particularly active in discussions concerning the European Union's Eastern Policy, challenges to energy security, as well as the political, social and economic transformation processes in countries neighbouring Poland.

Many of our publications are available online at: osw.waw.pl

SERIE WYDAWNICZE

■ **Punkt Widzenia** – krótkie opracowania analityczne prezentujące opinie naszych ekspertów na aktualne tematy; wydawane w języku polskim i angielskim.

■ **Prace OSW** – duże opracowania analityczne poświęcone ważnym procesom politycznym, społecznym i gospodarczym zachodzącym na obszarze zainteresowania OSW; wydawane w języku polskim i angielskim.

■ **Raport OSW** – prezentacja wyników realizowanych projektów badawczych.

NEWSLETTERY OSW

■ **Tydzień na Wschodzie** – tygodniowy biuletyn analityczny dotyczący obszaru Rosji, Ukrainy, Białorusi, Kaukazu i Azji Centralnej (wersja angielska: **EASTWEEK**)

■ **BEST OSW** – tygodniowy biuletyn analityczny dotyczący obszaru krajów bałtyckich, Europy Środkowej, Niemiec oraz Bałkanów (wersja angielska: **CEWEEKLY**)

■ **Komentarze OSW** – w tej serii publikujemy analizy o najistotniejszych wydarzeniach z obszaru naszego zainteresowania w pogłębionej formie (wersja angielska: **OSW Commentary**)

Newslettersy OSW są dostępne w bezpłatnej prenumeracie

PUBLICATION SERIES

■ **Policy Briefs** – short analytical studies presenting the opinions of our experts on current policy issues, published in Polish and in English.

■ **OSW Studies** – large analytical studies devoted to major political, social and economic processes taking place in OSW's area of interest; published in Polish and in English.

■ **OSW Report** – presentations of the results of research projects carried out by OSW.

OSW NEWSLETTERS

■ **EASTWEEK** – a weekly analytical newsletter on Russia, Ukraine, Belarus, the Caucasus and Central Asia (published in Polish as **Tydzień na Wschodzie**).

■ **CEWEEKLY** (Central European Weekly) – a weekly analytical newsletter on the Baltic States, Central Europe, Germany and the Balkans (published in Polish as **BEST OSW**).

■ **OSW Commentary** – a series of more in-depth analyses concerning the most important events and developments in our area of interest (published in Polish as **Komentarze OSW**).

OSW newsletters are available free of charge, subject to subscription